

**Hal Draper:
Karl Marx' revolutionsteori
Band II
Samhällsklassernas politik**

[Ur Band 2 av Drapers jätteverk, Karl Marx's Theory of Revolution, vol I-V, New York: Monthly Review Press, 1977-2005. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Innehållsförteckning

Kapitel 1 Revolutionsmodeller.....	3
1. Revolution – social och politisk.....	3
2. Politisk klassmakt.....	5
3. Revolutionens vägledande syfte.....	7
4. Proletära och borgerliga revolutioner.....	9
Kapitel 2 Den speciella klassen.....	14
1. Ekonomisk definition.....	14
2. Arbetarcirklar.....	15
3. Förtrupp och bundsförvanter.....	17
4. Varför proletariatet?.....	18
Kapitel 3 Proletariatets uppbyggnad.....	24
1. Avvisande av illusioner.....	24
2. Proletariatet som process: mognande.....	26
3. Förborgerligande: moderniserande sida.....	28
4. Förborgerligande: ”dela på frukterna”.....	30
5. Inre splittring.....	33
6. En klass för alla klasser.....	36
7. Göra den revolutionära klassen revolutionär.....	37
8. Att bli i stånd att härska.....	40

**Del I:
Proletariatet och den proletära revolutionen**

Kapitel 1 Revolutionsmodeller

1843-1844 hade Marx kommit att betrakta proletariatet som den kommande revolutionens drivkraft. När Marx och Engels skrev *Den tyska ideologin* var de helt klara över att den revolution de förespråkade var en *proletär revolution*. Vad betydde det för dem och vad förde det med sig?

1. Revolution – social och politisk

Ordet *revolution* används vanligtvis antingen som ett hot eller som en banalitet, beroende på om den ses som en ondsint komplott eller inskränks till enbart en synonym för förändring. När ordet blir respektabelt, som våldsamma ord gör när de tas över, då säger reklamen inte bara att varenda tvättmedel är ”nytt och revolutionerande”, utan varje nytt politiskt påhitt tillkännages stå i samklang med någon modern ”revolution”, såsom en Revolution av stigande förväntningar. Mer seriöst används ordet också historiskt för att beteckna djupgående sociala förändringar, som när uppfinningen av bogträ för hästar på medeltiden kallas för en ekonomisk revolution, eller i begrepp som den industriella revolutionen. Detta säger jag inte för att invända mot en sådan användning, utan för att skilja dem från den användning som vi stöter på inom ramen för Marx’ teori.

I mer specifik mening betraktas en revolution som en överföring av regeringsmakten. Men det täcker fortfarande en hel mängd tvetydigheter. Maktöverföring från vem till vem, eller från vad till vad? När det används allmänt kan det helt enkelt vara en fråga om en personförändring: den här gruppen överstar i regeringspalatset istället för den där gruppen politiker, att ersätta en klick eller en fraktion med en annan. Ordet används speciellt när våldsamma metoder används istället för konstitutionella former. Det behöver inte bli någon mer skillnad än att en grupp politiska manipulatörer byts ut mot en annan med hjälp av vilka andra medel som helst – till exempel mer eller mindre korruperade val eller till och med ärliga val.

Det blir mer intressant om en fraktion inte bara företräder andra plånböcker eller schweiziska bankkonton, utan ett annat skikt eller gruppintressen – även om det fortfarande är inom den härskande klassen. Marx’ analys av bonapartismen tog fram många exempel på detta. Eller, som vi också såg i denna analys, så kanske de nya politiska maktutövarna inte representerar ett annat samhällsskikt inom den härskande klassen utan bara en annan politik, med eller utan en annan ideologisk inriktning. Eller, kanske allra mest troligt, så kan båda sakerna vara sanna: ett annat samhällsskikt fungerar som bärare av en annan politik eller ideologi. Förvisso går den historiska utvecklingen i riktning mot en sådan kombination. Men inom dessa gränser uppvisar historien olika kombinationer, och gränserna sätts upp av hur stora möjligheter det finns inom ett visst samhällssystem och dess härskande klass.

Inom dessa ramar kan en mycket viktig sorts skillnad innefatta förändringar av den politiska strukturen, av statsformen. Under den moderna historien innebär de flesta av dessa fall övergångar från mer eller mindre demokratiska statsformer till antidemokratiska sådana (militärdiktaturer, fascism) eller tvärtom. Det är speciellt sådana förändringar av regeringsformerna som brukar kallas revolutioner. Det är de allra synligaste formerna för överföring av regeringsmakten. Alla dessa innebär politiska revolutioner.

Politiska revolutioner lägger alltså tonvikten vid förändringar av regeringarnas ledning och form, förändringar i överbyggnaden. Men om en sådan revolution medför ett utbyte av ett samhällsskikt, även om det är inom den härskande klassen, så är det helt klart förenat med ett socialt element. Politiska revolutioner täcker hela skalan, från sådana som knappt innehåller någon social sida till sådana med en mycket viktig social del, även om den håller sig inom de klassgränser som vi har antagit.

Om förändringen leder till att dessa sociala gränser sprängs då har vi en annan sorts revolution, som

är speciellt viktig för Marx' teori. Som Marx förklarade för en jury i Köln 1849: utvecklingen av olösliga motsättningar i samhället ”förbereder samhällsliga kriser, som tar sig uttryck i *politiska revolutioner*.”¹ Resultatet blir en revolution som medför att den politiska makten överförs till en ny klass, och detta byte av härskande klass tenderar att föra med sig en grundläggande förändring av samhällssystemet (produktionssättet). Det är den sortens revolution som i egentlig mening kan kallas en *social* revolution.

Tyvärr upphör inte de terminologiska problemen med detta, när vi letar oss fram genom den rikhaltiga litteratur som talar om revolutionen. Om vi bestämmer oss för att definiera en social revolution som en grundläggande omdaning av samhällssystemet inklusive dess klassbas, då är det uppenbart att en så svepande förändring inte bara kan ses som en enda händelse eller handling, utan som en process som är mer eller mindre utsträckt i tiden. Marx föreställer sig omvandlingen från kapitalism till socialism som en sådan historisk process (som vi ska se i band 4).^{*} Dessutom är det uppenbart att samhällssystem tidigare har förändrats på ett grundläggande sätt och klasser har rest sig och fallit under en långsamt skeende historisk rörelse, som åtminstone i en historisk återblick kan beskrivas som en social revolution – trots att ingen kanske har varit medveten om att en revolution pågick.

Det vore lämpligt om en sådan långsiktig eller långsamt skeende samhällsomvandling, oavsett hur den kom till stånd, hade en egen benämning, så att man skulle kunna diskutera dess förhållande till andra saker som kallas revolutioner. Det finns ingen sådan överenskommen beteckning. Vi måste ta till den desperata åtgärden att uppfinna en. Låt oss kalla det en *samhällelig [societal] revolution*, som betyder att den betecknar en förändring från ett sorts samhälle till ett annat, och att vi kommer ihåg att för Marx' teori är ett samhälle inte bara en kulturell utan en samhällsekonomisk helhet.

Vi kan nu begränsa vårt fokus till det som brukar kallas en social revolution i Marx' teori. Det används allra tydligast på en politisk revolution som uttrycker en samhällslig revolutionär framstöt för att överföra statsmakten till en ny klass. Det är ”en politisk revolution med en social själ”, enligt Marx' tidigaste (1844) formulering.² På samma sätt pekar den i riktning mot en samhällslig revolution, oavsett när förändringarna av samhällssystemet faktiskt börjar ske. Det gör den genom att omgruppera de samhällspolitiska krafterna, med nya historiska möjligheter. Den samhällsliga revolutionen är förverkligandet av dessa möjligheter. ”Varje verklig revolution”, skrev Engels, ”är en social revolution genom att den för en ny klass till makten och låter denna omgestalta samhället efter sin egen bild.”³

Vårt syfte handlar inte om att göra en behård skillnad mellan politiska och sociala revolutioner utan om något helt annat: att inse hur ofta de blandas ihop i en given revolutionär situation, så att de två delarna måste urskiljas med hjälp av en analys. Ty speciellt nuförtiden har revolutionära händelser en benägenhet att vara en blandning av båda i varierande proportioner. En rent politisk revolution som bara för med sig ett byte av fraktioner är sannolikt bara en palatsrevolution, det vill säga en revolution där omvälvningen bara sker i toppen utan att dra in någon sektor från folket som aktör på scenen. Den är i allt större utsträckning begränsad till samhällsligt underutvecklade områden. Tendensen idag är att politiska revolutioner, oavsett hur snävt de påbörjas, väcker element av en social revolution till liv eller höjer dem till nya nivåer. Således är förhållandet mellan en politisk och en social revolution inte statiskt. Detta har varit sant för borgerliga revolutioner ända sedan borgarklassens första rörelser, och det kommer att utgöra en viktig bakgrund till våra kapitel om detta ämne (kapitel 7-10 nedan). När det gäller Marx' utveckling var det revolutionen 1848-1849 som utgjorde testplatsen.

För Marx definieras alltså revolutionen genom karaktären på den förändring som det handlar om, av de samhällspolitiska förhållandena. I det allmänna tänkandet, där ”de förhärskande idéerna är den

* De olika bandens numrering ändrades senare, och Draper hann inte fullborda detta band innan han dog. Planerna har varit att ge ut det bandet postumt (som band 6), men det har till dags dato inte skett – öa.

härskande klassens idéer”, och därmed i journalisternas språk, uttrycks revolutioner och en revolutionär utveckling i första hand genom speciella metoder: tvång och våld som avviker från de politiska metoder som den etablerade makten föreskriver. I band 3 ska vi ägna avsevärd uppmärksamhet åt Marx’ uppfattning av förhållandet mellan en social revolution och medlen för att genomföra den. Det räcker med att säga att förhållandet framgår ur den samhällshistoriska analysen – det är inte en definition. Precis som revolutionära förändringar givetvis inte alltid genom sakens natur innehöll våldsamma aktioner, så är ingalunda alla våldsamma utbrott nödvändigtvis revolutionära, även om detta begrepp utsträcks till att omfatta kontrarevolutionära aktioner. Ända fram till idag har det då och då krävts våldsamma metoder (”revolutionära” aktioner i ögonen på status quo) för att uppnå enkla reformer. I själva verket är det inte ovanligt med en politisk revolution (av begränsad sort) på vägen till sociala reformer. En besläktad uppfattning likställer revolutioner med statskupper: en revolution väcker tankar på att ta över radiostationer, telefonväxlar, lokala Vinterpalats och så vidare. Denna primitiva myt uppfanns ingalunda av Hollywood, som tog över den från den respektabla litteraturen där den redan var fast förankrad.

Dessa förhärskande idéer om revolutionen är typiskt borgerliga uppfattningar, klassbetingade förvrängningar av den samhälleliga verkligheten. De utgör å ena sidan baksidan på den härskande klassens inbyggd skräck för revolutionärt våld och å den andra dess ovillighet och oförmåga att tänka sig en revolution som en social omvälvning underifrån. En kupp av ett väpnat band är något den kan hantera och också något den kan avvisa som banditfasoner eller patologi. I ingendera fallet behöver den se den samhälleliga verkligheten av en massrevolution i ögonen. Att definiera revolutionen i form av medel (våldsamma, olagliga) kännetecknar den borgerliga ideologin lika mycket som dess motsats, nämligen fasthållandet vid att samhälleliga förändringar måste inskränka sig till icke våldsamma medel. Detta borgerliga sätt att närma sig frågan utgör ett spektrum från de mest pacifistiska reformer till den mest våldsamma kupppolitik, och ingen del av det har något med Marx’ teori att göra. Den håller sig undan från denna fixa idé att dela upp frågan i våld eller ickevåld.

Den revolution som Marx är intresserad av bestäms av karaktären på de samhälleliga förändringar som den för med sig, av klassförhållandena i dessa förändringar. Det är en politisk revolution som är den omedelbara yttringen av en social revolution.

2. Politisk klassmakt

Den proletära revolutionen är alltså en förkortning av den proletära sociala revolutionen – överförandet av statsmakten till en ny härskande klass, proletariatet.

Det reser frågan om den nya politiska maktens klasskaraktär. I princip skiljer sig inte denna fråga från analysen av andra politiska institutioners klasskaraktär, inklusive de i det etablerade samhället. Det är vad vi diskuterade under rubriken teorin om staten i band 1. Skillnaden är att i revolutionära sammanhang är allting i ständig förändring, och det står inte fogligt stilla och låter sig analyseras i lugn och ro. De därmed uppkomna svårigheterna är enorma.

Marx formulerade sig inte politiskt om denna fråga, och inte heller kunde han det. Det handlar om en fullständig social (klass-) analys. Mer än en gång var Marx tvungen att ta upp karaktären hos en viss politisk rörelse som strävade efter makten eller agerade för att gripa den. Han var tvungen att analysera uttalanden, påstådda avsikter, programdokument, uttalade ideologier och outtalade fördomar, överensstämmelse mellan ord och handling, objektiva samhällsekonomiska kopplingar och allt annat som har samband med hela klasskonturen, inte bara i ett visst ögonblick utan under en hel period av erfarenheter. Det för oss tillbaka till den samhällsteori som politiken (inklusive Marx’ politik) grundar sig på. Att lösa denna fråga i ett konkret fall handlar om att pröva en teori om samhällets rörelselagar.

Kommunistiska Manifestet tog upp detta problem under en diskussion av vad det kallade den feo-

dala socialismen. Det intressanta med denna är att den utgör en sorts ”socialism” som döljer sin verkliga klasskaraktär bakom en vädjan till proletariats intressen:

Den franska och den engelska aristokratin var enligt sin historiska ställning kallad att skriva smådeskrifter mot det moderna borgerliga samhället...För att väcka sympati måste aristokratin skenbart lämna sina egna intressen åt sidan och blott i den exploaterade arbetarklassens intresse formulera sin anklagelseakt mot bourgeoisin...

På så sätt uppstod den feodala socialismen... halvt återfall i det förgångna, halvt hotelse för framtiden, stundom träffande bourgeoisin i hjärtat genom en bitter, genialt mördande dom, städse verkande komisk genom sin fullkomliga oförmåga att förstå den moderna historiens gång.

Problemet att avslöja den löstes först med blomsterspråk:

De feodala socialisterna svängde den proletära tiggarpåsen i handen som en fana för att samla folket bakom sig. Men så ofta folket följde dem, upptäckte det på deras bak de gamla feodala vapensköldarna⁴ och drog sig tillbaka med ett högt och vanvördigt skratt.⁴

Men stycket slutar med en mer konkret samhällspolitisk analys av vad som avslöjar den feodala socialismen som antiproletär. Ännu viktigare är, som vi ska se i kapitel 9 nedan, att Marx och Engels skrev en hel del mer för att analysera karaktären på denna främmande socialism – främmande för proletariatet som klass.

Men en analys gör inte slut på frågan. Först när man har provat en sak vet man vad den går för. Revolutionens klasskaraktär prövas av vad den nya klassen vid makten gör. En social revolution innebär att den nya klassen vid makten inte begränsar sig till förändringar inom det gamla samhällssystemets ramar, utan tenderar att ställa sin nya statsmakt i grundläggande motsättning till de tidigare härskande skikten. Och denna konflikt måste lösas mer eller mindre snabbt till förmån för det nya eller det gamla. Den nya politiska makten måste gå vidare och förändra de samhällsekonomiska grundvalarna, annars kommer den att krossas av de sistnämndas inrotade makt. I båda fallen, en revolution eller en kontrarevolution, kommer överensstämmelsen mellan de politiska och samhällsekonomiska institutionerna så småningom att återupprättas.

Konflikten kan av båda sidor ses bara i sin linda. Det var vad som hände när arbetarna i Paris, fyra månader efter februarirevolutionen 1848, reste sig mot den nya republikanska regimen. Mitt under junidagarna skrev Marx om skillnaden:

Ingen av den franska borgarklassens oräkneliga revolutioner sedan 1789 var ett angrepp på *samhällsordningen*, ty de lät klassmakten, arbetarnas slaveri, den *borgerliga samhällsordningen* stå kvar, oavsett hur ofta den politiska formen för detta styre och detta slaveri förändrades. Juni har ifrågasatt denna *samhällsordning*. Ve dig juni!⁵

Marx var tvungen att göra denna analys mitt under kampens ständiga förändringar. Frågan om en ny eller uppåtsträvande politisk makts klasskaraktär finns ju trots allt inte bara till för icke inblandade observatörer eller avlägsna historiker. Problemet är i sig själv en del av den pågående politiska och sociala kampen, och det kanske inte går att lösa i teorin utan bara under kampens lopp. Speciellt under kritiska perioder tillhandahåller den pågående kampen tester – tester av vem som represen-

* Denna liknelse hämtas från Heines då nyutkomna satir *Tyskland, en vintersaga* (kapitel 3), där han förlöjligar införandet av pickelhuvor för det preussiska kavalleriet (vår översättning – öa):

”Det antyder medeltida ädlingar och kavaljerer,
Vandrande riddare och höga stormän,
Som bar sann förtröstan i sitt bröst,
Vapensköld på ryggen.”

Även Heine hade det allvarliga syftet att bekämpa trender som tittade bakåt mot förborgerliga tider.

terar vad. En del av kampen är att övertyga proletariatet, inte bara om vem som representerar vad (passiv formulering) utan via vem och med vad man ska agera. Det handlar inte bara om att ge ett omdöme i efterhand.

3. *Revolutionens vägledande syfte*

Alla är inte fullt medvetna om att Marx och Engels redan tidigt oftast inte slog fast sina politiska mål i form av en önskad förändring av samhällssystemet (socialismen) utan i form av en förändrad klassmakt (proletariatets styre).

De två kan inte förutsättas vara synonyma. Målet för proletariatets styre antog förvisso vanligtvis socialismen eller kommunismen som motsvarande samhällsform. Men omvandlingen skedde ingalunda automatiskt. Marx' och Engels' ledande mål var inte att sträva efter en viss sorts framtida samhälle, utan en samhällsklass' ställning som en inkarnation av mänsklighetens intressen. Inte en abstrakt förändringsideologi (socialistiska teorier) utan ett klassbetingat perspektiv, det de kallade en proletär åskådning. I detta sammanhang betyder begreppet *proletär åskådning* inte ett visst proletariats åskådning betraktad på ett statiskt sätt (ty det finns inte en sådan enda åskådning) utan istället en syn på samhället som motsvarar proletariatets grundläggande intressen.

Efter Marx' inledande undersökningsperiod 1843-1844,⁶ slog Marx' och Engels' fast sin gemensamma uppfattning om denna fråga i *Den tyska ideologin*. Kampen om politiska former, ”alla strider inom staten, striden mellan demokrati, aristokrati och monarki, striden om valrätten o.s.v., o.s.v., ... är [inte] någonting annat än illusoriska former av de verkliga strider som de olika klasserna utkämpar med varandra.”

För det andra framgår det att varje klass som strävar efter makten - även om dess maktövertagande, som i proletariatets fall, skulle innebära avskaffandet av hela den gamla samhällsformen och av klassväldet över huvud - först måste erövra den politiska makten för att framställa sitt eget intresse som det allmännas intresse.⁷

Bakom ideologin om förändring finns den klass som representerar förändring: ”Förekomsten av revolutionära tankar i en bestämd epok förutsätter redan förekomsten av en revolutionär klass...”⁸

Denna betoning i *Den tyska ideologin* hänger nära samman med synen på revolutionen som inte bara en viss förändring av samhället, utan framförallt som en förändring av människor. Socialismen som ”revolutionen av mänskligheten” (som kommer att diskuteras i band 4) var för Marx inte efterklokhet utan den uppfattning som han började med.

Det är bara samtidens proletärer – utestängda från all självverksamhet – som är i stånd att förverkliga den fullständiga och inte bara den begränsade självverksamheten vilken består i besittningstagandet av en totalitet av produktionskrafter och i en därmed sammanhängande utveckling av en totalitet av färdigheter.⁹

De samhällsekonomiska åtgärderna (socialismen) var medlen. Det revolutionära målet var något annat, som bara krävde socialism:

Under alla tidigare besittningstaganden förblev massan av individer underkastade ett enda produktionsverktyg; proletärerens besittningstagande måste innebära att en mängd produktionsverktyg underkastas varje individ och att egendomen tillfaller alla. Den moderna universella kommunikationen kan inte underställas individerna på något annat sätt än att den underställs alla.

Revolutionen förändrar inte bara människorna med hjälp av sina slutgiltiga effekter, utan under sitt förlopp:

Besittningstagandet [såsom det beskrivits ovan] betingas vidare av det sätt, på vilket det förverkligas. Det kan bara förverkligas genom en sammanslutning som på grund av proletariats karaktär måste vara universell, och genom en revolution, genom vilken å ena sidan de hittillsvarande produktions- och kommunikationsformerna liksom den samhälleliga organisationen störtas och å andra sidan proletariatets universella karaktär och energi – den energi som är nödvändig för att besittningstagandet skall kunna genomföras – utvecklas. Vidare innebär revolutionen att proletariatet frigör sig från allt det som ännu vidlåder det på grund av dess hittillsvarande samhällsställning.¹⁰

I hela detta stycke tittar Marx på vad revolutionen innebär för mänskligheten. Han går vidare och diskuterar vad filosoferna har menat med *der Mensch* som en social abstraktion, hur de ersatte de givna samhällsklassernas faktiska individer med denna sociala abstraktion, och på så sätt förvandlade historien till en ”medvetandeprocess” istället för en utveckling av klassbetingade sociala enheter. Genom att strunta i individernas beroendeförhållande till klassamhällets skevhet (arbetsdelningen) tog filosoferna till ett knep: ”genomsnittsmänniskan från ett senare stadium betraktades som en vidareutveckling av genomsnittsmänniskan från ett tidigare stadium – sak samma med medvetandet.”¹¹ Detta senare stadium, eller ålder, återstår att erövra. Det är vad revolutionen ska göra.

Det är viktigt att slå fast att denna prioritetsordning fortsatte att styra Marx’ och Engels’ uttalanden om vad revolutionen innebar, till och med när de inte diskuterade ämnet direkt. Således skrev Engels 1847:

I alla civiliserade länder är det nödvändiga resultatet av demokratin proletariatets politiska styre, och proletariatets politiska styre är den första förutsättningen för alla kommunistiska åtgärder.¹²

Samma prioritering uttrycktes i *Kommunistiska Manifestets* grundläggande uttalande:

När proletariatet i kampen mot bourgeoisin med nödvändighet förenar sig som klass, genom en revolution gör sig till härskande klass och som härskande klass med våld upphäver de gamla produktionsförhållandena, så upphäver det med dessa produktionsförhållanden klassmotsättningarnas existensbetingelser, klasserna överhuvudtaget och därmed sitt eget herravälde som klass.¹³

Trettiofem år senare hänvisade Engels tillbaka till detta stycke i ett brev som gav en kort förklaring av revolutionens mål, där han som vanligt slår fast ”de resultat som den väntade proletära revolutionen kommer att leda fram till” i termer av proletariatets makt. Frågan om en socialistisk omvandling av samhället nämns inte ens, även om den tas för givet.¹⁴ Det är inte tal om att ställa det ena mot det andra. Det är den ledande prioriteringen som framförs. På andra ställen kopplade han samman de två, samtidigt som han behöll samma ordning:

Den av den moderna socialismen eftersträfvade omvälvningen är i korthet uttryckt proletariatets seger över bourgeoisien och en nyorganisering av samhället genom utplånande av alla klassskillnader.¹⁵

Kärnpunkten kanske kan skärpas till genom att ställa en ibland omtvistad fråga: vad är det som *definierar* marxismens springande punkt? Problemet har framhävts av att en eller annan marxist har förkastat den ena eller andra av Marx’ teorier, låt oss säga ”den dialektiska materialismen” eller arbetsvärdesteorin. Det kan inte finnas några tvivel om vad Marx’ och Engels’ svar skulle bli, och det skulle inte framföras i form av en samling teorier.* Deras -ism måste i grund och botten definie-

* Ett exempel på ett svarsförslag i form av ett antal teorier är det svar som 1933 fördes fram av S Hook, som ställde frågan rakt ut: ”man kan kategoriskt slå fast att det är Marx’ teori om staten som skiljer en sann marxist från en falsk.” (Sidney Hook, *Towards the Understanding of Karl Marx. A Revolutionary Interpretation*, New York: John Day Co 1933, s 270.) Hans sammanhang är hur man ska urskilja den ”liberala” marxismen, det vill säga Bernsteins

ras i termer av klassmakt, som *den proletära revolutionens teori och praktik*.

Varken Marx eller Engels ställde i själva verket särskilt ofta frågor i form av definitioner. Ett tillfälle då Engels gjorde detta var 1846, kort efter att *Den tyska ideologin* hade skrivits färdigt. I ett brev beskrev han sina diskussioner med den Sanna socialismens anhängare i en tysk arbetarklubb i Paris:

Jag definierade därför kommunisternas mål på detta sätt: (1) att uppnå proletariatets intressen gentemot borgarklassens; (2) att göra detta genom att avskaffa privategendomen och ersätta den med gemensam egendom; (3) att inte erkänna något annat sätt att fullfölja dessa mål än en demokratisk revolution med våld.¹⁶

Prioritetsordningen går direkt till pudelns kärna i följande bemärkelse. Före och efter Marx definierade de flesta sorters socialism eller kommunism sig själva utifrån den omvandling de ville ha av den samhällsekonomiska organisationen, och de antog en arbetarinriktning (om de alls gjorde det) för att genomföra detta program.¹⁷ Marx vände ut och in på detta förhållande mellan medel och mål. Det revolutionära programmet definieras i termer av herraväldet för en ny klass. Behovet att omorganisera samhället är en konsekvens av det. Även om Marx' välkända ovilja att bry sig om det framtida socialistiska samhällets former har tillskrivits en överreaktion mot utopismen, så är en bidragande faktor det faktum att det framtida samhällets organisering inte står i centrum för hans revolutionsteori.

Det finns ännu en aspekt på denna fråga om prioritering. Ur Marx' synvinkel blev hans teori revolutionär genom att den siktade på att bokstavligen *omvälva*, inte bara störta, alltså avsätta den etablerade makten, utan på att omvälva själva samhällskroppen, när "det understa lagret i det nuvarande samhället" rör sig, lyfter sig, och "hela överbyggnaden av de skikt, vilka bildar det officiella samhället, sprängs i luften", som Manifestet så levande framställde det. Detta är revolutionen, revolutionen är inte att anta ett visst samhälleligt schema. Det var enligt Marx' uppfattning bara den utsugna majoritetens revolution som kunde göra det. Därför måste revolutionen underifrån vara en proletär revolution, och proletariatets uppstigande till makten måste vara en revolution underifrån.

4. Proletära och borgerliga revolutioner

När Marx presenterade proletariatet som den kommande härskande klassen betonade han ofta att proletariatet i detta avseende bara skulle göra vad andra klasser hade gjort före det i världshistorien. Tydligast var liknelsen med borgarklassen, som också behärskade en historisk period genom sin kamp för att erövra den politiska makten. Den borgerliga revolutionen var det förflutnas sociala revolution: det är en vanlig anmärkning. I båda fallen organiserar sig en lägre klass politiskt för att erövra statsmakten.

Men precis som de flesta jämförelser håller jämförelsen mellan borgerliga och proletära revolutioner bara till en viss punkt. Skillnader mellan klasserna för med sig lika grundläggande skillnader i de revolutioner de frambringar. En del av dessa skillnader är det bäst att diskutera under andra rubriker, i synnerhet skillnader vad gäller perspektiv (att till exempel avskaffa klasser och stater). Låt oss här konstatera tre skillnader som får omedelbara konsekvenser för revolutionens egen utveckling.

reformism. Men en social reaktionär kan försvara en teori om staten som liknar Marx', och bara välja den andra klassens sida. Förvisso kanske teorin måste hållas hemlig, vilket kan ha illustrerats av ett visst tyskt fall. (Fallet med *Deutsche Führerbriefe*, oavsett vem författaren är. Se R Palme Dutt, *Fascism and Social Revolution*, New York: International Publishers 1934-35, s 170-174.) Detta stämmer ännu oftare om Marx' ekonomiska teori. Exempel på det är N F Danielson och G A Lopatin, som översatte *Kapitalet* till ryska, och i stort sett höll med om dess innehåll men långtifrån var marxister, medan Karl Liebknecht inte höll med om Marx' ekonomiska teori. (Om Danielson och Lopatin, se A Urojeva, *For All Time and All Men*, Moskva: Progress Publishers 1969, s 97-100.)

De första två förs fram redan i *Kommunistiska Manifestet*.

(1) Alla tidigare revolutioner har varit i en sorts privategendoms intresse gentemot andra sorters privategendom. Den proletära revolutionen bryter denna cirkel, ty det är den egendomslösa klassens revolution. Manifestet framställer det så här:

Alla tidigare klasser, som tillkämpat sig makten, sökte skydda sin redan förvärvade levnadsställning genom att underkasta hela samhället sina egna förvärvsbetingelser. Proletärerna kan erövra de samhällseliga produktivkrafterna blott genom att avskaffa sitt eget hittillsvarande förvärvssystem och därmed hela det hittillsvarande förvärvssystemet. Proletärerna har ingenting eget att värna, de har att förstöra all hittills existerande privatsäkerhet och privatförsäkring.¹⁸

Detta faktum är av oerhörd vikt, inte bara för revolutionens mål utan också för att genomföra dem. Som vi har sett hade den borgerliga revolutionen för det första fördelen att ge den avsatta härskande klassen ett nytt liv som egendomsägare, om än på mindre fördelaktiga villkor.¹⁹ Det var en faktor som dämpade nederlagets bitterhet liksom för att infiltrera fienden. Proletariatet har ingenting liknande att erbjuda.

(2) Den proletära revolutionen skiljer sig från den borgerliga genom att den föreslår att den politiska makten inte ska läggas i händerna på en annan minoritetsklass för att suga ut producenterna på ett nytt sätt, utan i händerna på en klass som representerar den utsugna majoriteten. Det slogs med kraft fast i Manifestet som en del av den ”omvälvning underifrån” som vi betonat i förra avdelningen:

Alla hittillsvarande [historiska] rörelser har varit rörelser av minoriteter eller i minoriteters intressen. Den proletära rörelsen är den [självmedvetna] självständiga rörelsen av det oerhörda flertalet i det oerhörda flertalets intresse. Proletariatet, det understa lagret i det nuvarande samhället, kan icke höja sig, icke resa sig, utan att hela överbyggnaden av de skikt, vilka bildar det officiella samhället, sprängs i luften.²⁰

Dessa två skillnader kommer också att vara viktiga i samband med perspektivet att avskaffa klasserna och staten.

(3) Den tredje skillnaden är delvis en följd av den första. Borgarklassen, en egendomsägande klass, kunde gradvis bygga upp sina samhällseliga förhållanden i det feodala samhällets sköte och skaffa sig effektiv kontroll över den ekonomiska makten inom ramen för det gamla samhället, innan den kunde gripa den politiska makten och förändra statens klasskaraktär. Dess ekonomiska makt utvecklades med oundviklig gradvishet (det är där frasen används) – till och med understödd av den fortfarande feodala och absolutistiska staten. Den sistnämnda var inte bara oförmögen att stå emot denna process utan var också tvungen att önska den. Borgarklassens ekonomiska makt var säker, och den kunde utnyttja sin styrkeposition som en fästning varifrån den kunde pressa framåt mot att erövra den avgörande politiska makten.

Om någon klass någonsin befunnit sig i en ställning för att genomföra sin samhällsomvandling gradvis och utan omvälvningar, så var det utan tvivel borgarklassen. Men historien visar oss att denna process hade sina begränsningar på den politiska maktens område. Borgarklassen kunde förvisso skaffa sig en avsevärt kvantitativt ökad politisk makt inom den gamla staten (politisk ”makt” i den vardagliga betydelsen av inflytande), men staten kontrollerades i grund och botten fortfarande av en främmande (förborgerlig) klasskraft som bara böjde sig för det nya trycket. De gamla härskande klasserna släppte inte sitt dödsgrepp om statens spakar förrän efter en avgränsad period av politiskt revolutionära aktioner som lät den borgerliga samhällsomvandlingen utvecklas fritt.

Proletariatet kan inte söka efterlikna denna modell eftersom den på ett grundläggande sätt skiljer sig från de tidigare härskande klasserna genom att inte vara en egendomsägande klass. I själva verket utvecklas den som klass i den mån producenterna skiljs från ägandet av produktionsmedlen.

Proletariatet kan inte på något sätt jämförbart med den borgerliga revolutionens mönster bygga upp en ekonomisk klassmakt inom ramen för det kapitalistiska samhället som ett förspel till att övermanna detta samhälle med sin ekonomiska styrka.

Vi kommer att ta itu med några motsatta uppfattningar, som tänker sig framväxten av någon sorts proletär ”ekonomisk makt”, i band 3 i samband med den socialistiska reformismen. Låt oss här nämna tre sidor av problemet för att belysa det. (1) Enskilda arbetare kan äga egendom – ett hem till exempel, för att inte tala om kläder och en tandborste – men det är personliga egendomar som de är direkta konsumenter av. Dessa saker är inte privategendom som fungerar som produktionsmedel inom den ekonomiska maktstrukturen. Inte ens alla arbetarägda hem i landet ger proletariatet några ekonomiska maktmedel i systemet eller några politiska maktmedel av samhälls- eller betydelse. (2) En gång i tiden trodde vissa reformkretsar att organiseringen av kooperativ utgjorde en proletär motsvarighet till de borgerliga erfarenheterna, och Marx var tvungen att argumentera mot det som illusioner.²¹ Denna strömning har nästan försvunnit idag till och med som en sorts socialistisk reformism. Först och främst har producentkooperativen inte lyckats utvecklas på det sätt som förutspåddes. (3) En annan tanke där en sorts proletär ekonomisk makt har setts växa fram i kapitalismens sköte för att till sist ta över, är åsikten att fackföreningarna har denna historiska roll. Denna tanke spelar ofta på det vardagliga sätt att använda ekonomisk makt som har nämnts tidigare: man menar inflytande eller påtryckningar, behovet att man måste räknas med, men inte egendomens institutionaliserade makt.* Fackföreningarna är en modern form av den ekonomiska makt som varje utsugen klass har haft i historien: makten att med hjälp av sin kamp hota de besuttna klassernas inkomster och förmåner och på så sätt skaffa sig eftergifter. Den uppfattning som bokstavligen ser fackföreningarna som socialismens vagga är den klassiska syndikalismen, som vi kommer att beröra i den sista delen av kapitel 5 nedan.

Sammanfattningsvis: för Marx kan inte arbetarklassen (till skillnad från borgarklassen) inympa sitt eget ekonomiska maktsystem i det gamla samhället, och på sätt upprätta en maktplatå varifrån den skulle nå de politiska höjderna. Den nödvändiga ordningen är den rakt motsatta. Precis som alla andra uppåtsträvande klasser måste proletariatet först erövra den politiska makten genom att organisera sin politiska rörelse, och sedan börja den samhällsekonomiska omvandlingsprocessen. Tack vare sin samhällsekonomiska makt, sin makt som en besutten klass, kunde borgarklassen till sist plocka den politiska makten som en mogen eller övermogen frukt. Proletariatet behöver den politiska makten som motor för att frambringa en ny samhällsordning.

Som ett resultat av att ha jämfört den borgerliga och den proletära revolutionen har frågan diskuterats: vilken är ”enklast”? Marx har gjort anmärkningar om båda sidorna av denna tveksamt tillämpliga fråga. I *Louis Bonapartes adertonde Brumaire* gör han en direkt jämförelse, även om han med borgerliga revolutioner egentligen tänkte på 1789, och när det gäller proletära revolutioner, eller ”1800-talets revolution”, tittade på upproret i Paris i juni 1848:

1800-talet sociala revolution kan inte hämta sin poesi ur det förgångna utan endast ur framtiden. Den kan inte ta itu med sig själv, förrän den befriat sig från all övertro på det förgångna. De tidigare revolutionerna behövde de världshistoriska minnena ur det förgångna för att bedöva sig själva ifråga om sitt eget innehåll. 1800-talets revolution måste låta de döda begrava sina döda för att komma fram till sitt eget innehåll. Där gick frasen utöver innehållet, här går innehållet utöver frasen.²²

Detta kan tas som en varning för att imitera tidigare mönster på basis av en ren liknelse eller genom att bara upprepa slagord och formuleringar. Marx fortsätter till det:

Borgerliga revolutioner, såsom de på 1700-talet, stormar raskt från framgång till framgång, de överbjuder varandra i dramatiska effekter, människor och ting tycks vara liksom omgivna av

* I detta sammanhang måste vi återigen påpeka att Marx och Engels då och då använde begrepp som *politisk makt* på samma vardagliga sätt som alla andra. Sammanhanget måste analyseras.

bengalisk eld, varje dag andas extas. Men de är kortlivade, snart har de nått sin höjdpunkt, och hela samhället går omkring i en dagen-efter-stämning, innan det nyktert lärt att tillägna sig resultaten av sin sturm- und drangperiod. Proletära revolutioner däremot, såsom de på 1800-talet, kritiserar ständigt sig själva, avbryter ständigt sitt eget förlopp, går tillbaks till det skenbart fullbordade för att ta itu med det på nytt, hånar blodigt halvheterna, svagheterna i sina första ynkliga försök, de tycks slå ner sin motståndare endast för att han skall suga ny kraft ur jorden och resa sig mot dem i ännu väldigare gestalt. Ständigt på nytt ryggas de tillbaks för det obestämda, oerhörda i de mål de ställt sig, ända tills den situation skapats, som gör varje återvändo omöjlig, och förhållandena själva ropar: Hic Rhodus, hic salta! Här är Rhodos, hoppa här!²³

Det är en intressant sammanfattning av revolutionära modeller, men att direkt ställa borgerliga och proletära revolutioner mot varandra med avseende på dessa modeller är inte så historiskt generellt som språket antyder.

I *Kapitalet* betonar Marx en gynnsam sida av övergången till socialism:

Förvandlingen av de splittrade privata egendomar, som skapats genom individens eget arbete, till kapitalistisk privategendom är naturligtvis en betydligt hårdare, långvarigare och våldsamare process än den motsatta, nämligen att förvandla den kapitalistiska privategendomen, som i verkligheten redan beror på samhällelig produktion, till samhällelig, gemensam egendom. I det ena fallet rörde det sig om en expropriation av folkets massa till fördel för ett fåtal expropriatorer, i det andra fallet handlar det om expropriation av några få exploatorer till fördel för folkets stora massa.²⁴

Det finns givetvis saker att säga om båda sidor av hur svårigheter ska beräknas, om man nu skulle försöka sig på detta ganska föga givande företag. Det viktiga för vårt nuvarande syfte är helt enkelt det faktum att själva skillnaderna finns. De lockande jämförelserna mellan borgerliga och proletära revolutioner, eller mellan alla revolutioner för den delen, är inte ointressanta. Men när det kommer till kritan är den proletära revolutionens mönster lika unikt som den klass det återspeglar.

Noter

- 1 Marx, *Kölnerprocessen mot de rhenska demokraternas utskott*, på marxists.org.
- 2 Se *Karl Marx's Theory of Revolution* (KMTR), band 1, kapitel 8, s 173.
- 3 Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.
- 4 Marx/Engels, *Kommunistiska Manifestet*, på marxists.org.
- 5 Marx, "Die Junirevolution", i *Neue Rheinische Zeitung*, juni 1848, i *Marx Engels Werke*, band 5, s 135.
- 6 Se *KMTR*, band 1, kapitel 4, 6 och 7. Jämför även diskussionen om Bernays i kapitel 13, avdelning 1.
- 7 Marx/Engels, *Ur "Den tyska ideologin"*, på marxists.org.
- 8 *Ibid.*
- 9 *Ibid.*
- 10 *Ibid.*
- 11 *Ibid.*
- 12 Engels, "Die Kommunisten und Karl Heinzen", i *Marx Engels Werke*, band 4, s 317.
- 13 Marx/Engels, *Kommunistiska Manifestet*, på marxists.org.
- 14 Engels, "Brev till Van Patten", 18 april 1883, på marxists.org.
- 15 Engels, *Sociala förhållanden i Ryssland*, på marxists.org.
- 16 Engels "Brev till kommittén för kommunistiska korrespondenter i Bryssel", 23 oktober 1846, i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 32.
- 17 Jämför diskussionen i *KMTR*, band 1, kapitel 6, avdelning 2.
- 18 Marx/Engels, *Kommunistiska Manifestet*, på marxists.org.
- 19 Se *KMTR*, band 1, kapitel 23, avdelning 5.
- 20 Marx/Engels, *Kommunistiska Manifestet*, på marxists.org. Orden inom hakparentes finns med i Moore-Engels' engelska översättning av Manifestet. (Ursprungliga tyska utgåvan finns i *Marx Engels Werke*, band 4, s 473.)
- 21 Marx uppfattning om kooperativ kommer att diskuteras i band 4.
- 22 Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxists.org.
- 23 *Ibid.*

Kapitel 2 Den speciella klassen

En diskussion om den proletära revolutionens politiska frågor kräver att vi klargör ett antal punkter i Marx' samhällsteori. Följande sammanfattning täcker ett antal kontroversiella frågor genom att redogöra för Marx' uppfattningar.

Hittills har vi använt begreppet *proletariat* i den vida meningen lönearbetare, i synnerhet för att skilja det från ordets tidiga historia.¹ Nu måste vi vara mer exakta, inte så mycket på grund av vetenskaplig precision som för att få en del vanliga missförstånd om den proletära revolutionens politiska betydelse ur världen. Marx' inställning till exakta definitioner inom den politiska terminologin var typisk för hans tid, nämligen relativt tillåtande jämfört med dagens standard. Men han lutade alltmer åt precision åtminstone på den ekonomiska vetenskapens område. Vi såg hur det återspeglades i hans ökade noggrannhet att åtminstone vid ett tillfälle tydligt skilja mellan *proletariat* och *arbetarklass*.²

En del av problemet var, att trots att *proletär* redan användes som en mer omfattande term än *arbetare*,³ så kom Marx som ett terminologiskt resultat av sin ekonomiska teori att ge den en snävare omfattning. Under hela Marx' livstid gav den socialistiska litteraturen ett helt spektrum av betydelser åt ordet. Ett bra exempel ur spektrets mindre noggranna ände var ett programmatiskt uttalande från Kommunistiska förbundet, troligen skrivet av Schapper, strax innan *Kommunistiska Manifestet*: ”I dagens samhälle är proletärerna alla de som inte kan leva på sitt kapital, arbetare såväl som lärda män, konstnärer såväl som småborgare...”⁴ Bakom detta ohanterligt breda språkbruk, liksom andras språkbruk,⁵ låg den starka prägel av heder som ordet var ämnat att uttrycka i dessa kretsar. I själva verket var den verkliga innebörden negativ: alla som inte var lättingar. Terminologiskt höjde den fanan för en enhetsfront mellan olika samhällselement mot den härskande minoriteten. Trots att ursprunget till denna sorts hedersutstrålning kring *proletär* är förmarxistiskt och ickemarxistiskt,* så lever effekten från det kvar i den marxistiska litteraturen.

1. Ekonomisk definition

I Marx' teori är proletariatet den arbetarklass som är speciell för kapitalistiska produktionsförhållanden. Den består inte av alla som arbetar för sitt livsuppehälle eller som utför nyttigt eller nödvändigt arbete. Den utgörs av de arbetare vars utkomst är beroende av en lönerelation till de som anställer arbetskraften, och som därför skapar mervärde under produktionen av varor.

Således har ordet *proletariat* ingenting att göra med ett antal andra uttryck som ofta används synonymt.

- Proletariatet omfattar inte alla lönearbetare. Exempelvis innefattar det inte lönearbetare som är anställda av regeringen – arbetar som bygger vägar i ett av Marx' exempel⁶ – eftersom de strängt taget inte skapar mervärde under produktionen av varor.
- Proletariatet består inte bara av industriarbetare (oavsett vad denna beskrivande term sägs inbegripa). Mervärde skapas även under loppet av annan sorts varuproduktion.
- Proletariatet består inte bara av kroppsarbetare. Det finns ett helt fält av intellektuellt eller mentalt arbete som är lika proletärt som annat arbete. (Vi återkommer till det i kapitel 16.)
- Proletariatet består inte bara av arbetare ”i produktionen” (återigen hur det uttrycket än tolkas). Exempelvis kan transporter bidra till den transporterade varans mervärde, och en lastbilschaufför kan vara lika proletär som en arbetare vid löpande bandet.

* Jämför med Marx' betoning att begreppet ”produktiv arbetare” (till skillnad från icke produktiv) inte var en hederstitel utan återspeglade kapitalistiska förhållanden (diskuteras i kapitel 16 nedan).

- Proletariatet består inte bara av arbetare som är sysselsatta med produktion av verkliga varor. Producenter av tjänster (icke materiella varor) kan också skapa mervärde. För att ta ett exempel som kombinerar denna och en tidigare punkt: en avlönad lärare på en privatägd skola som leds av ett vinstdrivande företag skapar mervärde åt arbetsgivaren. En del av punkterna ovan begränsar ordets tekniska räckvidd mer än vad man vanligtvis inser. Det finns en sista punkt att klargöra som utvidgar den avsevärt.
- Strukturellt sett är proletariatets grundenhet inte den enskilda arbetaren utan den *kollektiva arbetaren*. Detta begrepp hos Marx syftar på hela den grupp av arbetare vars arbete sammantaget är nödvändigt för att producera en viss vara. Det kan vara ett litet antal (sällan en!) eller ett mycket stort kollektiv. Men viktigare är att det vanligtvis förenar både kroppsligt och intellektuellt (mentalt) arbete, både arbetare i produktionen och utanför fabriken, både arbete som läggs ner direkt i varan och arbete indirekt förbundet till produktionsbehoven (som att sopa golven). Det innefattar också allt möjligt övervakningsarbete som behövs för att producera varan. Ingen enskild i detta kollektiv är ansvarig för det värde som införlivas i varan, alla är det gemensamt. Det finns ingen grundval för att skilja mellan den kollektiva arbetarens proletära och icke proletära beståndsdelar, de är alla medlemmar av proletariatet.

Den fiendskap mellan borgarklassen och proletariatet på vilken Marx grundar den moderna klasskampen motsvaras alltså inte av en klyfta mellan av smuts nedstänkta kroppsarbetare med valkiga händer och stolvärmande pappersvändare med rena skjortor. Det sistnämnda är en borgerlig uppfattning, det vill säga den uppstår ur föreställningar om samhällsmotsättningar som omhuldas av den härskande klassen som en stereotyp eller karikatyr av världen som tjänar deras intressen. Det gäller även när den vänds upp och ner, det vill säga när bilden av underklassen med valkiga händer idealiseras av alienerade borgare som vill bryta med sin klass.

2. Arbetarcirklar

En sak som idag gör det viktigt att betona den snäva ekonomiska betydelse som Marx gav begreppet *proletariat* är för att skaka om vanliga missförstånd. Det är således tekniskt så att en redaktör och inspektör av *Encyclopaedia Britannica* kan vara proletär medan en skeppsmekaniker på ett örlogsvarv inte är det. Men underordnade ytterlighetskonsekvenser som dessa är inte typiska för den samhällspolitiska roll som proletära element har i jämförelse med icke proletära skikt. Exemplet pekar på behovet av nästa steg: en konkret analys av förhållandet mellan ett ekonomiskt skikt som sådant och dess sociala roll, och följaktligen vilken riktning dess förhållande har till den politiska klasskampen.

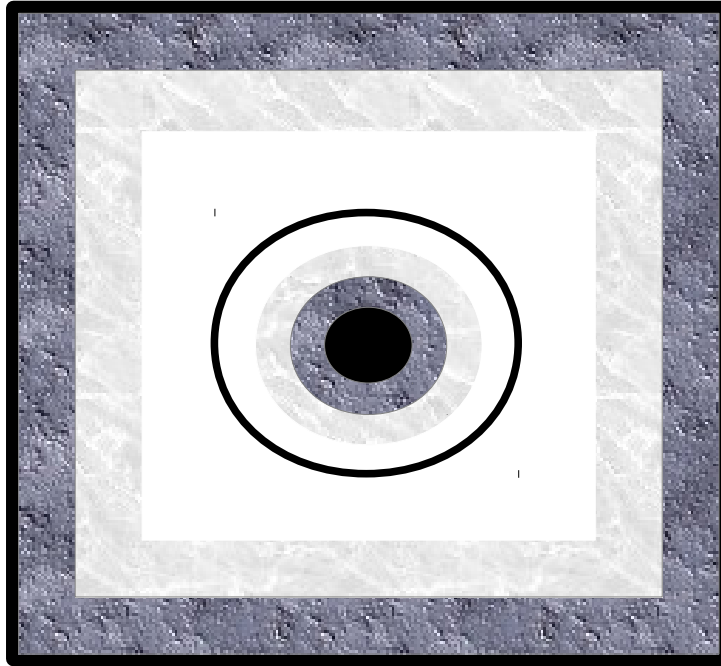
Även om uppslagsverkets redaktör tekniskt är proletär, kommer denne självklart att luta åt att reagera socialt och politiskt helt annorlunda än en fabriksarbetare. Marx' revolutionsbegrepp påstår helt enkelt följande: en klass' objektiva ställning är i det långa loppet den viktigaste enskilda avgörande faktorn för dess samhällspolitiska roll, och av de olika klassernas omständigheter är det proletariatets situation som på mest konsekvent sätt tenderar att driva det mot en brytning med de borgerliga förhållandena.

Det [proletariatet] genomlider inte förgäves *arbetets* hårda men härdande skola. Det handlar inte om vad den ena eller andra proletären eller ens hela proletariatet tillfälligtvis *föreställer sig* vara målet, det handlar om *vad det är* och vad det i enlighet med detta *vara* historiskt är tvingat att göra. Dess mål och dess historiska aktion är oåterkalleligt utstakat i dess livssituation liksom i hela det nutida borgerliga samhällets organisation.⁷

Detta skrevs innan den unge Marx hade kommit särskilt långt med sina ekonomiska analyser av "hela det ... borgerliga samhällets organisation". Men det placerar redan proletariatets revolutionära roll i dess livssituation, de objektiva förhållanden som bestämmer dess samhälleliga tillvaro. Engels

sa samma sak när han mycket senare beskrev proletariatet som ”en klass som av sitt läge med nödvändighet drives till social revolution”.⁸

Men en samhällsanalys av förhållandet mellan klasser och politik kommer normalt inte att visa en enkel situation av tvekamp. Tvekampsmönstret förutsätter en kraftigt politiserad situation som vanligen uppstår i slutet av en utveckling, inte i dess början. Låt oss för att hitta ett bättre schema ta till den liknelse som antyds av ordet *samhällskrets*. Ni uppmanas tänka på ett system av koncentriska cirklar med omgivande områden. Här ska proletariatets huvuddel ses som en kärngrupp som innehar en central ställning i förhållande till de revolutionära aktionerna i samhället.

I detta lilla schema representerar hela det runda området i mitten *de arbetande klasserna*.

- *Proletariatet*: de två mittersta cirklarna – den helsvarta kärnan och dess mörkgrå omgivning. Kärnan representerar *industriproletariatet*, omgivningen alla andra proletära arbetare.
- *Övriga lönearbetare*: representeras av den ljusgrå cirkeln.
- *Den arbetande småbourgeoisien (traditionella småbourgeoisien)*: representeras av den sista helvita cirkeln. Den består av hantverkare, butiksinnehavare, etc i städerna, bönder på landsbygden, som är beroende av eget arbete och små privata egendomar. Vad det innebär att ta med dessa skikt i de arbetande klasserna diskuteras i kapitel 11.

Borgarklassen representeras av de yttre fyrkanterna. De tre olikfärgade fyrkanterna antyder den lilla, medelstora och stora bourgeoisien. Ingen annan betydelse ska ges till denna schematiska bild.

”Medelklasserna” (i överbliven mening) antyds av det oregelbundna vita området som ligger diffust mellan arbetarklasscirklarna och den borgerliga fyrkanten. För hur termen *medelklasser* används se kapitel 11.

Ett syfte med det bifogade schematiska diagrammet är att illustrera det faktum att revolutionen är förenad med att allt större samhällskretsar sätts i rörelse. Den strategiska positionen att kunna sätta dessa kretsar i rörelse innehas av proletariatet: det är Marx’ uppfattning – ”de proletärer som frambringats av storindustrin går i spetsen för denna utveckling...”⁹

Förhållandena mellan klasser, klassskikt och klasselement under revolutionen omfattar naturligtvis mycket mer än bara klassdefinitionernas grundvalar. De bakomliggande klassgränserna utgör bara

ramen för deras sociala växelverkan. Ur denna synvinkel kommer vår betoning att ligga på proletariatets huvuddel *plus* de delar av befolkningen vars livssituation i samhället tenderar att vara likartad. (Denna synpunkt kommer att konkretiseras i de följande kapitlen.) Det är denna kombination som tenderar att kallas arbetarklasserna, eller till och med arbetarklassen, i Marx' skrifter – ett begrepp som det därför är bäst att inte betrakta som snävt tekniskt-ekonomiskt utan som en socialt utvidgad halvskugga runt proletariatet. Låt oss nu särskilt omnämna, att när Marx lämnar den ekonomiska vetenskapens speciella område i sina diskussioner, och i synnerhet när sammanhanget är politiska angelägenheter, har orden *proletariat*, *arbetare* eller *arbetarklass* en benägenhet att beteckna just denna kombination.

3. Förtrupp och bundsförvanter

När Marx skrev i *Kommunistiska Manifestet* att den proletära revolutionen till skillnad från den borgerliga revolutionen var ”rörelsen av det oerhörda flertalet” så var det en föregripande formulering. I så måtto som den proletära revolutionen var en rörelse av flertalet så kunde den i de flesta länder inte vara en rörelse av proletariatet ensamt, utan av proletariatet och dess allierade, nämligen de samhällskretsar som det kunde sätta i rörelse. ”Den uteslutande och för livstiden till arbetslönen hänvisade klassen utgör ännu inte på långa vägar majoriteten av det tyska folket”, skrev Engels 1870. ”Den är alltså också hänvisad till bundsförvanter.”¹⁰ Och han gick vidare med att bedöma hur mycket olika klasselement var värda som bundsförvanter. Vi kommer att göra det i Del II.

Som vi ska se var en anledning till Marx' och Engels' politiska missnöje under revolutionen 1848-1849 problemet med allierade. Den revolutionära rörelsen sprack på denna fråga, på ”de motsägelser, brist på överensstämmelse och påtagliga motsättningar som rådde i rörelsen” som ett resultat av att de olika samhällssektorerna drog åt helt olika håll:

När så skiftande, så motstridiga, så märkligt korsande intressen kolliderar våldsamt; när dessa stridande intressen blandas i olika proportioner i varenda distrikt, varenda provins; när det framförallt inte finns något stort centrum i landet ... vad annat kan man förvänta sig än att kampen kommer att övergå i en mängd osammanhängande strider där det går åt en oerhörd mängd blod, energi och kapital, men ändå inte leder till några avgörande resultat?¹¹

Det som saknades under denna misslyckade revolution var just att förtruppsklassen inte lyckades dra sina bundsförvanter efter sig.

Denna ståndpunkt ger ett ytterst viktigt förbehåll till den översiktiga skildring som finns i *Kommunistiska Manifestets* livfulla bild: ”Hela samhället delar sig alltmer i två stora fientliga läger, i två stora, varandra direkt motsatta klasser, bourgeoisie och proletariat.”¹² Denna bild betonar den långsiktiga trenden till ökande polarisering. Men i mer kortsiktiga termer är det ett avgörande problem för båda de motsatta klasserna att dra till sig och behålla klassbundsförvanter och neutralisera andra. Den proletära revolutionen är inte bara beroende av proletariatet, men på att proletariatet har herraväldet bland de revolutionära krafterna.

Den lassalleanska rörelsen gjorde en ensidig dogmatisering av *Manifestets* devis, och präglade mottot, att i förhållande till arbetarklassen ”är alla andra klasser bara en enda reaktionär massa”. Både Marx och Engels förlöjligade detta synbarligen ”radikala” påstående och fördömde det som politiskt reaktionärt. Om man uteslöt bundsförvanter så innebar det revolutionens nederlag. (Detta kommer att diskuteras utförligt i kapitel 11.)

Den sociala revolutionen skulle inte utföras av proletariatet *ensamt*, och det fanns inget behov att vänta tills samhällets utveckling hade gjort att proletariatet själv blivit majoritet, eller ens förvänta sig att en sådan ytterlighet skulle uppnås. Den sociala revolutionen var förvisso bara möjlig där proletariatet hade kommit att inta ”åtminstone en viktig ställning bland folkets massor”, skrev Marx,¹³ men det berodde på att bara ett sådant proletariat kunde hoppas att leda en revolutionär

klassallians. Det var den proletärt dominerade alliansen som han förväntade sig skulle vara samhällsomvandlingens massbas.

4. Varför proletariatet?

Vad är det i arbetarklassens livssituation som får Marx att uppfatta den som den hårda kärna som historien utsett till den moderna revolutionen?

Svaret har inget att göra med att idealisera arbetarna som sådana. Det beror inte på att arbetarna anses vara på något sätt bättre, eller smartare, modigare eller mänskligare än andra människor. Inte heller hör det till saken att det är lätt att visa att arbetare ofta följer reaktionära vägar och ledare och ingalunda uppvisar en oföränderlig samhörighet med progressiva ideal. De är minst lika benägna att låta sig förledas och luras som andra samhällssektorer (inklusive intellektuella). De är fyllda av själviska ambitioner och ovärdiga fördomar precis som alla andra. Om det handlade om sådana saker så skulle fallet inte bara vara avslutat – det skulle inte ens ha öppnats.

Att ta arbetare person för person och fråga sig om de som individer är bättre än andra därför att de tillhör en invigd klass är helt främmande för Marx' forskning. I allmänhet betraktar inte Marx samhällskonflikter som en tävling mellan Goda människor och Onda människor. De kapitalister som ställdes vid skampålen i *Kapitalet* för att de var hjärtlöst likgiltiga inför det lidande som orsakades av den brutala utsugningen var troligen lika vänliga föräldrar och generösa vänner som grannen, och inte begivna på att trampa ner barn på gatan. Människor handlar på ett sätt som enskilda delar i samhällsstrukturen. De handlar ofta helt annorlunda som del av ett klasskollektiv. Den borgerliga förklaringen är ”affärer är affärer” – vilket betyder att man måste dra en skarp skiljelinje mellan en individuellt mänsklig roll och en klassbetingad roll. Kapitalisternas livssituation bestämmer också en klassroll med klasskännetecken som inte bara går att härleda från summan av de enskildas psyken.

Precis som alla andra klasser och organiserade samhällsgrupper är proletariatet mer än summan av de enskilda delarna. När arbetarklassen är oorganiserad är den *uppsplittrad*. En organisering av klassen får dess kännetecken att framträda, och som en funktion av organiseringen och ju större omfattning klassens engagemang får, tar klassens kännetecken alltmer företräde framför enbart individuella reaktioner. Som en sorts återkoppling kan sedan klassens reaktioner också omforma och omskola individuella reaktioner. På så sätt utvecklas klassmedvetandet. När Marx var lagd åt hegeliantskt språkbruk var den uppsplittrade klassen en ”klass i sig” (*an sich*) men blev en ”klass för sig” (*für sich*) i den mån den organiserades till en social enhet och under kampens gång blev medveten om sin sociala och politiska roll.*

För Marx är allt detta en historisk process, inte ett ständigt mysterium. ”Att vara revolutionär” finns inte inneboende i proletariatets väsen, som heligheten i den Helige ande. Uppfattningen att varje proletär alltid och överallt i sig själv är mer revolutionär än de oinvigda har inte mer med Marx att göra än att mumla en fadervår. Arbetarklassens livsvillkor utgör bandet mellan klassens ekonomiska ställning och dess politiska strömningar. ”... proletariatet är revolutionärt i enlighet med hela sin [sociala] ställning...”¹⁴

De historiska fördelar som arbetarklassen hade för rollen som revolutionär förtrupp kan sammanfattas så här:

1. *Arbetarklassens livsvillkor får den att organisera sig, och skapa en alltmer enhetlig rörelse.*

* Denna åtskillnad görs huvudsakligen i tre eller fyra av Marx' tidigare skrifter (fram till 1852). [Marx/Engels, *The German Ideology*, i *Collected Works*, band 5, s 77; Marx, *Filosofins elände*, på marxists.org; Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxists.org; och det finns ett eko i *Kommunistiska Manifestet*, på marxists.org.] Den har i stor utsträckning förvrängts till påståendet att en klass för Marx bara existerar i form av medveten organisering. För Marx' sista användning av denna smula hegeliantska se nedan, kapitel 12, §9.

Dess benägenhet som klass att organisera sig är enastående. Modell och pionjär i detta avseende är kapitalistklassen själv, vars egen klassmedvetenhet och känsla för klassolidaritet ofta har varit en inspiration för dess arbetare. Men kapitalisterna är ju också den andra klassen i städerna som organiserats av den moderna industrin. På grund av sin tillvaros villkor kan inte befolkningen på landsbygden tävla med de framsteg som klasserna i städerna har gjort. ”Lantarbetarnas utspridning över större områden försvagar deras motståndskraft, medan koncentrationen stärker stadsarbetarnas”, konstaterar Marx i *Kapitalet*.¹⁵ En liknande olikhet gäller de jordägande klasserna.

Arbetarna lär sig inte att organisera sig på grund av sin överlägsna intelligens eller av utifrån kommande agitatorer, utan av kapitalisterna. Arbetarna koncentreras geografiskt i städerna och organiseras ytterligare i arbetslag i fabriker, vid löpande band, arbetsskift, arbetsgrupper och så vidare – det vill säga genom organiseringen av den arbetsdelning som kapitalismen har bidragit så starkt till. Kapitalismen har inget annat val än att lära sina arbetare organisationens underverk och arbetarsolidaritet, ty utan dessa kan inte systemet fungera. Kapitalet ”drar [in] borgarklassen såväl som proletärerna ... i stora städer, i vilka det är mest fördelaktigt att driva industrier. Genom att på detta sätt en massa människor förs samman på en plats får proletärerna medvetande om sin styrka.”¹⁶ Det förklarar behovet av disciplin och visar på samma sätt ofrivilligt den byråkratiska disciplinens brister. Det tvingar fram centraliserade ansträngningar och förhållbara fördelarna med gemensamt arbete och underordnandet av individuella egenintressen under gruppens behov. Det likställer massor av arbetare på ett ställe och gör dem till föremål för likartad ovilja. Arbetarklassen kan säga: ”*Organisationen* ni lär mig kommer jag att verkställa, och den kommer att bli hård men jag kommer att förbättra instruktionerna.”

Det är uppenbart att inte alla arbetare lär sig dessa lärdomar lika mycket, även bortsett från de vanliga individuella skillnaderna. Det finns skillnader även i arbetarklassens livssituationer. Exempelvis är lärdomarna klarare för arbetare vid löpande bandet än för en kontorssekreterare som arbetar ”med” en chef snarare än med sina arbetskamrater. Vi kommer att beröra andra orsaker senare.

2. Arbetarnas intressen som av kapitalet organiserad grupp får dem att kämpa.

För att delta i klasskampen behöver man inte ”tro på ” den mer än man behöver tro på Newton för att falla ur ett flygplan. (Men i det sistnämnda fallet är det tillrådligt att tro på fallskärmar.) Arbetarklassen rör sig i riktning mot klasskamp i den mån kapitalismen inte lyckas tillfredsställa dess ekonomiska och samhällsliga behov och strävanden, inte i den mån den får höra om kamp av marxisterna. Det finns inga tecken på att arbetare tycker om att kämpa mer än någon annan. Däremot är det belagt att kapitalismen tvingar och vänjer dem vid att göra det.

Inte bara deras ledare utan arbetarna i stort föredrar i första hand klassfred och samhällsligt lugn, och det av goda skäl. Men om det gjordes slut på frågan så skulle det vara omöjligt att förklara det faktum att klassorganisering finns. Klassorganiseringens grundläggande funktion är kamp, pågående eller möjlig, verklig eller hot om det. Själva tanken på en organisation, som en fackförening, som i sig bara är öppen för medlemmar av en klass, och som i sig är försvagad ända tills den lyckas organisera hela klassen som sådan, är en tanke som inte passar någon borgerlig ideologi.

3. Målet för proletariatets organiserade kamp har ständigt en benägenhet att gå utöver de borgerliga institutionernas och tankarnas ramar.

Den motsättning det handlar om går mellan rätten till privat egendom, kapitalismens juridiska idol, och det organiserade proletariatets oundvikliga krav på *samhällsligt ansvar* för livets alla livsnödvändiga aspekter, inklusive de ekonomiska. De kapitalistiska privata egendomsförhållandena gör till sin natur anspråk på att hela det ekonomiska livet, där man måste tjäna sitt uppehälle, ska undandras samhällets herravälde och överlämnas som kapitalets medfödda rätt att ensidigt bestämma över. Ett organiserat proletariat gör till sin natur anspråk på att ha något att säga till om här. Denna motsättning återspeglar Marx' påstående att kapitalismens grundläggande motsättning går mellan samhälle-

lig produktion och privat tilläggande.

Under sina försök att lösa denna motsättning accepterar kapitalismen många kompromisser. Den underkastar sig till exempel statliga ingripanden i namn av socialt ansvar, och kräver till och med ingripanden, speciellt subventioner, strejkbryteri och så vidare. Men det ligger i den organiserade arbetarklassens natur att den aldrig kan få nog av att ersätta privat företagskontroll med socialt ansvar, och det ligger i kapitalets natur att det alltid försöker underordna delvisa och förvrängda former av socialt ansvar under kapitalets fortsatta anspråk på samhälleligt herravälde. Denna motsättning är grundläggande.

Det finns också en skala av krav på socialt ansvar. Mer eller mindre radikaliserade arbetare kan ställa krav pris- och vinstkontroll, till och med nationalisering. Under intensiva klasstrider har sitt-strejkande arbetare tagit över fabriker utan betänkligheter om rätten till privat egendom. Och till och med konservativa arbetare och deras fackföreningar som tar klassamarbete för givet, lutar åt att stödja förslag om samhällelig kontroll som de inte uppfattar har omedelbart antikapitalistiska konsekvenser: kontroll av priser, sjukvårdsförsäkringar, oljeborrning till havs, och många andra tillflyktsorter för ägande. Kapitalet är i allmänhet mer klassmedvetet än så. Därför fördömer det kraven på socialt ansvar gentemot rätten till privat ägande som ”krypande socialism”. Denna anklagelse återspeglar en verklighet.

Samuel Gompers brukade hävda att hans enkla paroll för arbetarrörelsen – ”Mer!” – var mer revolutionär än det socialistiska programmet. Svaret behöver inte förneka att hans paroll verkligen hade en revolutionär innebörd, som Gompers inte hade någon avsikt att genomföra. ”Mer!” är ett underförstått revolutionärt program om man lägger till ett uppenbart villkor: att arbetarna pressar på för det konsekvent och outtröttligt och *oberoende av alla kapitalistiska överväganden*, det vill säga även när ”mer” är oförenligt med kapitalistiska behov och intressen. Givetvis är ”mer” inte revolutionärt om det bara ställs när det inte är olägligt för kapitalet. Gompers medgav inte denna begränsning, som egentligen var den princip som styrde honom. Hans appell var förvisso en klassappell, och orsakade därmed i sig obehag för kapitalet. Den behövde bara tillämpas oförtrutet. När arbetarklassen pressar på för mer – inklusive mer socialt ansvar, mer kontroll över sina livsvillkor – så driver klassen sin egen livssituations logik utanför de kapitalistiska ramarna och tenderar att skapa villkoren för att spränga dessa ramar.

Inget av detta sker automatiskt, därav det krångel som diskuteras i många kapitel. Det skapar slumrande möjligheter. Men dessa möjligheter gäller inte lika mycket för andra klasser och samhällsskikt. Arbetarklassen är inte den enda klass eller grupp som vid en eller annan tidpunkt alieneras av kapitalismens funktion och skövlingar. Kapitalistklassen har plundrat medelklassskikt, försatt småborgerliga egendomsinnehavare i konkurs, förbittrat intelligentsian, plundrat bönder och så vidare. Det har inte varit ovanligt med radikaliserade rörelser och partier som baserat sig på denna sociala förbittring. Men de politiska program de har tenderat att anta när de hamnar i motsättning till status quo befinner sig oftast inom det kapitalistiska systemets gränser. Därför har de en benägenhet att inrikta sig enbart på politiska reformer, på ekonomiska patentlösningar som valutamanipulation, på demagogiska angrepp på Bankbläckfisken eller Ränteslaveriet eller någon annan av systemets missbildningar. De har ingen benägenhet att stödja ett avskaffande av det kapitalistiska systemet. Historiskt och i världsskala hänger denna sistnämnda slutsats ihop med arbetarklassen när *den* går åt vänster. Det är innehållet i Engels hårt koncentrerade yttrande: ”den som säger proletariat säger socialism.”¹⁷

4. *Proletariatets livsvillkor tvingar det inte bara i riktning mot organiserad antiborgerlig kamp, utan pressar det också till envis djärvhet och stridbarhet, som är nära nog unik för denna klass under kritiska perioder av kamp.*

Detta pekar på det till stora delar utforskade området rörande social klasspsykologi. Ty vi intresserar oss för detta som klassfenomen, inte som individuella kännetecken. Denna skillnad är viktig.

Exempelvis: en av de mest kända klichéerna vad gäller försagdhet är den blyga professorn – Hollywoods karikatyr av en glasögonprydd, harklande, musliknande forskare som är svår att skilja från böckerna i biblioteket. När enskilda medlemmar på ett stort amerikanskt universitet analyseras idag verkar denna kliché knappt existera, och kanske den aldrig har gjort det. Fler och fler professorer antar personligheter som dammsugarförsäljare. Men den organiserade bilden är en helt annan. Placera dessa aggressiva personer tillsammans i den kollektiv formen av ett Akademiskt konsistorium, och resultatet blir en höjdpunkt av räddhågsenhet som skulle få säkringarna att gå på en sociologisk dator, till och med när förtrytelse och förbittring mot förtroenderåd eller styrelsemedlemmar sveper genom deras hårdnackade hjärtan.

Som det har framhävts i all oändlighet besvarar välbetalda arbetare, som kanske bor i dyra hus och skickar sina barn till college, frågeformulär på ett sätt som gör att de inte går att skilja från medelklassuppfattningar. Det gör också bibliotekarier (för att ta ett annat yrke som jag känner till lite om). Men strejkande arbetararistokrater – låt oss säga tryckeriarbetare – kan om det behövs slå sönder företagets fönster, leva rövare som strejkvakter, spöa strejkbrytare och begå övervåld mot andra sorters överklassfolk utan att ens ge upphov till så stora rubriker som förbehålls ”studentkravaller” med tre personer. Å andra sidan har underbetalda bibliotekarier en benägenhet att vara rädda för att ta emot flygblad om att organisera sig.

Om arbetare i en strejkvakt måste hindras från att klippa till en strejkbrytare i ett utbrott av ilska, så motsäger det inte nödvändigtvis att deras tänkande i viss mening är ”medelklassigt” och ”respektabelt”. Men de hindras uppenbarligen mindre av den borgerliga respektabilitetens normer. Deras stridbarhet återspeglar inte ett omedelbart medvetande, utan det faktum att de är mer fjärmade från det borgerliga samhället än frågeformulären visar. Det återspeglar en objektiv klasstillning som förr eller senare i situationer som är klassbestämda tenderar att forma deras beteende på ett mer avgjort sätt än deras medvetna sociala uppfattningar gör – i synnerhet i frågan om organisering och kamp. I sin tur och med tiden har klasskampaktioner en benägenhet att omforma medvetandet. Det skolar om sig.

Stridbarhet betraktad som ett kollektivt och inte ett individuellt fenomen är i princip ett mått på hur alienerad en social grupp är, utifrån sin livssituation – dess objektiva förhållande till produktionsprocessen och den därav orsakade sociala hierarkin och trycket. Denna princip är inte begränsad till klassfrågor. Förtryckta nationella eller etniska minoriteter har en benägenhet att vara mer stridbara än sina motsvarigheter i det dominerande samhället, också därför att de är mer fjärmade från de ”förhärskande tankarna hos den härskande klassen” som avgör var gränsen går för respektabla oppositionella inställningar. I proletariats fall finns rötterna till denna alienation i det kapitalistiska produktions sättet.*

Det är alldeles sant att bönderna och (låt os säga) småbourgeoisien är fullt förmögna till explosioner av våldsam ilska när de drivs till desperationens rand. I själva verket uppvisar dessa klasser de bästa, eller sämsta, fallen av anfall av meningslös destruktivitet. När det handlar om brutal grymhet, med eller utan att uppviglas av kyligare reaktionära hjärnor, är det få händelser som kan tävla med bondejacquierier* eller ”den rasande småbourgeoisien” härjningar. Det är ett typiskt raseriutbrott på grund av desperation av att ha hamnat i en återvändsgränd. Det är ett erkännande av maktlöshet,

* Vi kommer att beröra Marx’ mogna teori om arbetets alienering under kapitalismen i band 4. För våra aktuella syften kan det räcka att peka på följande tankekedja i *Kapitaler*:

”Alla medel, som ökar produktionen, slår om till medel, som behärskar och exploaterar producenten. De stympar arbetaren och förvandlar honom till en specialmänniska, nedvärderar honom till en maskindel, gör arbetet till en plåga och berövar det allt innehåll, avlägsnar honom från arbetsprocessens intellektuella värden, samtidigt som vetenskapen blir en del av själva processen, en självständig kraft däri. Arbetarens arbetsbetingelser fördärvas, han tvingas att underkasta sig arbetsprocessens småaktiga och förhatliga despoti, hela hans livstid förvandlas till arbetstid, och hans hustru och barn kastas under kapitalets Jaggernautsvagn.” (*Kapitalet*, band 1, kapitel 23, avdelning 4, på marxists.org.)

* Jacqueriet var ett bondeuppror i norra Frankrike under hundraårskriget på 1300-talet – öa.

inte en styrkeuppvisning. Det är en stor historisk skillnad mellan djärv stridbarhet och att löpa amok. Det var det förstnämnda Engels syftade på när han ställde de fortfarande outvecklade arbetarstyrkornas uppträdande under revolutionen 1848 mot småbourgeoisens agerande. Arbetarna, hävdade han, utmärkte sig från medelklassen ”genom att vid varje tillfälle uppvisa en revolutionär djärvhet och beredskap till handling, som varje parti som leds av och i huvudsak består av små handelsmän alltid kommer att sakna.”¹⁸

5. Proletariatet är den enda klass som har den samhällsliga tyngden och makten att avskaffa den gamla samhällsordningen och bygga ett nytt samhälle.

Till detta påstående bidrar alla de fyra kännetecken hos proletariatet som redan tagits under övervägande. Men denna punkt rör främst en annan faktor, som också går utöver ren matematik. Nämligen att de oundgängliga tjänster som proletariatet utför har en strategisk roll för att hålla igång samhället. ”Av alla produktionsredskap är den revolutionära klassen själv den största produktivkraften”, skrev Marx.¹⁹ Av samma orsak håller denna klass i den ekonomiska maktens spakar, inte genom ett medvetet beslut utan genom sina objektiva livsvillkor. Det medvetna beslutet gäller dess villighet att ta över spakarna. Det är otvivelaktigt en viktig fråga men den uppstår därför att ingen annan klass har detta val.

Ett förbehåll för detta påstående är de tekniskt-vetenskaplig anställdas situation inom en del av ekonomin, i den mån de anses stå utanför arbetarklassen (vilket utifrån Marx’ synvinkel inte stämmer för de flesta av dem) eller i så måtto som de betraktas som en särskild egen klass (en uppfattning som är ännu svårare att försvara). Den sorts resonemang som kan föras angående detta skikt och dess möjligheter understryker hursomhelst bara arbetarklassens läge i sin helhet. Erfarenheterna visar att hela samhället darrar när arbetarklassen sätter sig i rörelse. När en betydande del av den genomför omfattande strider reagerar myndigheterna som på ett inbördeskrig, och det gäller till och med om det är långt ifrån en revolution. Och det gäller trots alla de teorier som sprids om arbetarklassens påstådda bortdöende. Hittills har de periodvis återkommande tillkännagivandena att arbetarklassen är omodern, har ersatts av teknologi och så vidare, inte återspeglats i den samhällsliga kampens verklighet.[§]

Bakom alla de föregående övervägandena finns en övergripande formulering som behöver slås fast. Den hänger kanske mest ihop med punkt tre. Marx’ teori hävdar att *det bara är proletariatet som, på grund av sina livsvillkor, förkroppsligar ett socialt program som pekar fram mot ett alternativ till kapitalismen.*

Oavsett hur desperata bönder eller småborgare kan bli så kan inte dessa klasser leda samhället i en ny riktning, inte bara på grund av samhällspsykologiska begränsningar, utan därför att det inte finns någon social lösning som på ett verkligt sätt motsvarar dessa klassers intressen samtidigt som den motsvarar samhällets intressen i stort, inklusive att bevara samhällsstrukturen i tider av upplösning och kris. I egenskap av att vara det lägsta skiktet i klasssystemet kan arbetarklassen till skillnad från detta inte sätta sig i rörelse utan att objektivet peka fram mot ett program, till och med när det medvetet avvisar det: nämligen att ta det sociala ansvaret för ett demokratiskt organiserat folk oavsett privata intressen – ett program som om det konkretiseras innebär ett avskaffande av kapitalismen.

I sitt ”Brev till arbetarparlamentet” som sammanträdde i Manchester 1854, sammanfattade Marx i en mening varför ”Storbritanniens arbetande klasser före alla andra är behöriga och anmodas att agera som ledare” för rörelsen att befria arbetet. ”De är det genom sin ställnings medvetna klarhet, sitt enormt överlägsna antal, sitt förflutnas katastrofala strider och sin nuvarande moraliska styrka.”²⁰

§ För en vidare diskussion om denna fråga, se Specialnot A, ”Om avskaffandet av proletariatet med hjälp av automatisering”.

På samma sätt är dessa och andra kännetecken förutsättningar för klassens ledande roll. Så länge de inte finns är inte klassen i stånd att styra, som vi ska se i nästa kapitel. I ljuset av detta handlar det inte om hur proletariatet precis som alla andra klasser kan luras, förrådas, förföras, köpas, hjärntvättas eller manipuleras av samhällets härskande krafter. Den grundläggande poängen är att det är proletariatet som det är livsviktigt att lura, förföra och så vidare.

I samma ljus handlar det inte om garantier för seger, försäkringar om optimism och andra ovidkommande frågor. Marx pekar: *här*, inte där, avgörs besluten, i den riktningen finns hoppet.

Noter

- 1 Se *KMTR*, band 1, kapitel 6, avdelning 1.
- 2 *Ibid*, avdelning 7.
- 3 *Ibid*, avdelning 1.
- 4 *Kommunistische Zeitschrift*, provnummer, september 1847. Återgivet i Carl Grünberg, red, *Die Londoner Kommunistische Zeitschrift und andere Urkunden aus den Jahren 1847/1848*, Leipzig: Hirschfeld 1921.
- 5 Se *KMTR*, band 1, kapitel 6, avdelning 1.
- 6 Marx, *Grundrisse*, London: Pelican Marx Library 1973, s 428, 430-432.
- 7 Marx/Engels, *Den heliga familjen*, på marxists.org.
- 8 Engels, *I bostadsfrågan*, på marxists.org.
- 9 Marx/Engels, *Den tyska ideologin*, (urval) på marxists.org. [I engelska upplagan står "assume leadership of this movement and carry the whole mass along with them..." alltså "står i spetsen för denna rörelse och drar hela massan efter sig..." - öa.]
- 10 Engels, förord till *Tyska bondekriget*, på marxists.org.
- 11 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, i Marx/Engels, *Selected Works*, Moskva: Progress Publishers 1969-1971, band 1, s 307.
- 12 Marx/Engels, *Kommunistiska Manifestet*, på marxists.org.
- 13 Marx, *Conspectus of Bakunin's "Statism and Anarchy"*, i Marx/Engels, *Werke*, Berlin: Dietz 1956-1968, band 18, s 633.
- 14 Engels, "Debate on Poster Law", i *Neue Rheinische Zeitung*, 22-27 april 1849, Marx/Engels, *Werke*, band 6, s 440.
- 15 Marx, *Kapitalet*, band 1, kapitel 13, avdelning 10, "Storindustri och jordbruk", på marxists.org..
- 16 Engels, *Kommunismens grundsatser*, på marxists.org.
- 17 Engels, *Le Socialisme de M. Bismarck*, del I, Paris: L'Egalité, 1880.
- 18 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, i Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 332.
- 19 Marx, *Filosofins elände*, på marxists.org.
- 20 Marx, "Letter to the Labour Parliament", i Marx/Engels, *Articles on Britain*, Moskva: Progress Publishers 1971, s 216 f.

Kapitel 3 Proletariatets uppbyggnad

Den fråga vi just diskuterat, orsaken till Marx' inriktning på proletariatet, har en negativ motsvarighet. Det fanns populära åsikter om proletariatet som Marx avvisade, inklusive vissa skäl att vara för arbetarklassen.

Till att börja med var Marx tvungen att avvisa de tidiga socialisternas allestädes närvarande människovänlighet. Som Kommunistiska Manifestet så småningom förklarade, ”är [de] medvetna om att i sina planer företräda framför allt den arbetande klassens intresse i dess egenskap av den mest lidande klassen. Bara ur denna synpunkt, som den mest lidande klassen, existerar proletariatet för dem.” Det var inte i första hand en sociologisk observation. I fallet med de tidiga socialisterna ”ser [de] hos proletariatet ingen historiskt befogad självverksamhet, ingen för densamma säregen politisk rörelse.”¹ Medlidande och ”göra gott” är utmärkta egenskaper hos damer och herrar som är hågade för välgörenhet, men står i direkt motsättning till de revolutionära perspektiven: önskan att göra gott för människor ställs i motsättning till behovet att folket ska göra det själv.

1. Avvisande av illusioner

Lika viktigt var det faktum att revolutionärernas historiska analys befriade dem från den naturliga impulsen att hysa lugnande illusioner om de individer eller skikt som utgjorde den utvalda klassen, som om den sistnämnda verkligen var ett utvalt folk.

I Marx' ungdom hade den muntliga berättartradition om Folket, som härrörde ur den borgerligt revolutionära traditionen från 1789 och 1793, förvanskats av den tidiga socialistiska rörelsen till en filantropiskt humanitär retorik om det lidande proletariatet. Det kanske kan läsas i sin mest tilltalande form i stort antal i den engelska chartismens litteratur. Den går att se i sin mest avskyvärd form i Eugène Sues ”socialistiska” äventyrsromaner som *Paris mysterier*. De franska kommunistiska klubbarnas idealisering av ”proletärer” (i själva verket till största delen hantverksarbetare) återspeglades i den rosenröda glöden hos Marx' första reaktion när han mötte cirklar med verkliga arbetare i Paris.² Det var utvecklingen av hans historiska och teoretiska analys som befriade honom och gjorde honom så osentimental som det krävdes om den okunnighet, underutveckling eller korruption som fanns hos delar av den befintliga arbetarklassen, och samtidigt se deras förmåga till stridbarhet, uppoffringar, hjältemod och andra berömvärda egenskaper. Med hjälp av skolande erfarenheter gav denna analys också honom ett annat sammanhang: att borgarklassen och dess intelligentsia kunde överträffa alla i fråga om okunnighet, underutveckling och korruption, och med färre ursäkter.

Inom ett år hade Marx faktiskt gjort sig av med detta traditionella sätt att närma sig frågan. I *Den heliga familjen* besvarade han Bruno Bauers häftiga utfall mot massorna så här: ”När de socialistiska skriftställarna tillskriver proletariatet denna världshistoriska [revolutionära] roll så görs det inte, som den kritiska kritiken [Bauer] vill tro, för att de ser proletärer som *gudar*. Precis tvärtom.”³ Motsatsen handlade en hel del om att överbetona proletariatets ”avhumanisering” som var ägnad att betona objektivt nödvändiga faktorer. Proletariatet ”kan emellertid inte befria sig självt utan att upphäva sina egna livsbetingelser. Det kan inte upphäva sina egna livsbetingelser utan att upphäva *alla* omänskliga livsbetingelser i dagens samhälle, som är sammanfattade i dess situation.”⁴

Den mytologi som gör Vita riddare av arbetare med valkiga händer, eller ädla män av garanterade proletärer, utvecklades senare av radikala skribenter som var ute och tog en titt på slummen. Men det har ingenting med Marx att göra. Hans brevväxling, i synnerhet med Engels, kan ge en tjock antologi av ohämmade förbannelser mot arbetare och grupper av arbetare, liksom alla andra kända klasser, grupper och troskrökor för att ha uppträtt som åsnor, får, skojare, förrädare, clowner, reaktio-

närer och överlöpare – vilket alltihopa visar hans opartiska vresighet.* Under det amerikanska inbördeskriget kunde Marx på stående fot skriva till Engels att ”England har skämt ut sig mer än något annat land, arbetarna genom sin kristna slavnatur, borgarna och aristokraterna genom sin entusiasm för slaveriet”,⁵ och senare studsade tillbaka till entusiasm över de engelska arbetarnas stöd till Nordstaterna. I ett brev till Marx kommenterade Engels den chartistiska vänsteranhängaren Ernest Jones’ utbildning:

... utan vår lära ... skulle han aldrig ha kommit på hur å ena sidan arbetarnas intensiva klasshat mot industribourgeoisien, den enda möjliga grunden för en omorganisering av det chartistiska partiet, inte bara går att upprätthålla utan till och med utvidgas, utvecklas och fås att tjäna som grund för en upplysande propaganda, och hur man å andra sidan ändå kan vara progressiv och gå mot arbetarnas reaktionära längtan och deras fördomar.⁶

Att kalla proletariatet en revolutionär klass är en förkortning: det betyder en klass med historisk potential att göra revolution. Det är en beteckning för social energi, inte en beskrivning av aktuella händelser. Som alla andra börjar denna revolutionära klass genom att vara fylld av ”reaktionär längtan” och fördomar: annars skulle den proletära revolutionen ständigt stå runt hörnet. Marx’ teori ser proletariatet som en objektiv förmedlare av den sociala revolution som är på väg att uppstå. I detta avseende är hans uppfattning av proletariatet som den historiskt revolutionära klassen lik hans upprepade uppfattning att borgarklassen under en tidigare tidsperiod var en sådan revolutionär klass, trots sin välkända räddhagsenhet och inskränkthet.

En av de illusioner som Marx därför bekämpar är illusionen om en omedelbar revolution. Enkelt uttryckt låter det så här: *Om proletariatet av naturen är revolutionärt, varför gör det då inte revolution?* Denna ohistoriska ultimatism dyker ofta upp i den socialistiska historien, men inte som ett resultat av Marx’ teori. I allmänhet återspeglar den en otålighet hos borgerliga intellektuella som inte har tid att vänta.

Det var fallet med ultravänsteristerna i Kommunistiska förbundet efter att revolutionen misslyckats att svepa fram över Europa 1849. En av dem skrev till Marx 1851: ”Din varning att man inte ska hysa några illusioner om proletariatet togs verkligen emot väl av mig.” Varpå denna hetsporre, som året innan varit otålig efter ett bra uppror, inom ytterligare ett år avsåg sig socialismen och slutade sitt liv som minister åt kaisern.⁷

Proletariatet är en del av det borgerliga samhället. Det föds och växer upp i samma träsk. Frågan om revolutionen börjar där, den slutar inte där. Som Laura Marx en gång framställde det i ett brev till Engels: ”Det går inte att förneka att vårt samhälles ruttenhet bryter fram såväl bland arbetarna som bland Wilsons [syftar på en fransk deputerade som symboliserade korruption] och det finns ett stort behov av en revolution som sopar världen ren.”⁸ Under ett långt liv observerade Engels hur arbetare, inklusive revolutionära arbetare, fördärvades av det borgerliga samhällets olika påtryckningar. I en kommentar till den utbredda korruptionen bland socialdemokratiska intellektuella på 1880-talet, tänkte Engels tillbaka på en jämförelse med ett gammalt praktiskt problem:

De med nödvändighet mer eller mindre borgerliga [socialdemokratiska] parlamentarikerna är ett nödvändigt ont, precis som de arbetare som har svartlistats av borgarklassen och därmed blivit arbetslösa och som belastar partiet som betalda propagandister. Det sistnämnda fallet var redan 1839-1848 utbrett bland chartisterna, och jag kunde märka det vid den tiden. Ge dem ett dagligt anslag och de kommer att gå över till den härskande borgarklassen och småbourgeoisien eller ”utbildade” deputerade. Men allt det kommer vi att övervinna. Min tilltro till vårt proletariat är lika oreserverad som min misstro mot hela den ruttna tyska kälkborgerligheten är gränslös.⁹

Hur kommer det att övervinnas?

* Det verkar vara speciellt problematiskt att kalla arbetare för åsnor. För en marxologisk uppfattning, se Specialnot H.

2. Proletariatet som process: mognande

Hittills har vi ofta talat om proletariatet som om det utgjorde en enhetlig enhet. Alla sådana övergripande uttalanden är i bästa fall ungefärliga. De flesta av den proletär revolutionens problem härrör ur den enorma roll som splittring, brist på proportioner och skillnader har inom arbetarklassen, bland dess olika delar och bland dess individer. Processen att övervinna dessa olikheter och oenigheter är en avgörande del av vägen fram till en proletär revolution.

Man kan betrakta denna process som ett mognande. Att mogna har flera sidor (fysiska, intellektuella, emotionella och så vidare) även i det enkla fallet med en enskild individ, och också när det gäller en klass som är ett mer komplicerat fenomen. För att nämna några få framträdande sidor:

1. Det är mognandet av de objektiva villkor under vilka proletariatet utvecklas, det vill säga mognandet av själva det ekonomiska systemet.
2. Det är nära knutet till en process där livsbetingelserna för olika delar av arbetarklassen likriktas (även om denna process aldrig blir fullständig). Det finns ett oräkneligt antal undergrupper till detta problem, från arbetararistokratiernas inverkan till olika yrkens radikaliserande (eller alienerande) effekt. Vi kommer att få tillfälle att nämna en del när vi belyser detta.
3. När man förklarar Marx' teori om staten och samhällsutvecklingen kommer oundvikligen "den härskande klassens förhärskande idéer" att betonas, den avgörande inverkan från borgarklassens herravälde över samhällsåskådningarna. Arbetarklassen är naturligtvis utsatt för denna effekt precis som resten av samhället. Den är i själva verket huvudmålet. I detta avseende är mognadsprocessen en process där arbetarklassen befriar sig från inverkan av borgarklassens makt, propaganda och samhällsekonomiska tryck. Men bortsett från alla andra skillnader är det alltid arbetarklassens ledarskap som utsätts för det hårdaste trycket från den borgerliga världen. I egenskap av kontaktyta mellan proletariatet och dess härskare får arbetarklassens ledare ta den värsta stöten från detta tryck, och (precis som markskikt som börjar glida) är det detta skikt som lättast blir deformerat av de därav orsakade påfrestningarna och ansträngningarna. Mognadsprocessen kräver att man håller ett öga på förhållandet mellan klassen och dess ledare eller företrädare.
4. Slutligen hänger mognandet nära ihop med klassens självorganisering. Den sistnämnda kan i själva verket ses som en måttstock på det förstnämnda. I den mån organiseringen är en mätare på mognad kommer frågan om mognad att komma upp konkret nedan, i kapitel 4 och 5 om fackföreningarna.

Vi börjar här med frågans första och grundläggande sida. Proletariatets mognande går hand i hand, om inte steg för steg, med den kapitalistiska ekonomins utvecklingsnivå. Det kan inte finnas ett starkt proletariat utan en utbredd eller intensiv industrialisering. Omvänt medför en svag utveckling av industrin och handeln ett underutvecklat proletariat. Dessutom kommer skillnader att uppstå i arbetarklassens sociala utveckling inom ett land och mellan länder.

När revolutionen bröt ut 1848 konstaterade Engels att både borgarklassen och proletariatet i Tyskland var mer underutvecklade än i Frankrike och England. ("Sådan herre, sådan dräng.") De olika utvecklingsnivåerna föranledde olika reaktioner på den revolutionära vägen.

Arbetarrörelsen är aldrig oberoende, är aldrig av uteslutande proletär karaktär förrän medelklassens [det vill säga borgarklassens] alla olika delar och i synnerhet dess mest progressiva del, de stora fabriksidkarna, har erövrat den politiska makten...¹⁰

Storbourgeoisien, "de stora fabriksidkarna", är mer progressiva i grundläggande ekonomisk mening genom att de utvecklar industrin i stor skala och därmed också utvecklar de samhälleliga betingel-

serna för det moderna proletariats tillväxt, organisering och skolning: det vill säga de skapar sina egna dödgrävare.

I Tyskland var den stora massan av arbetare inte anställda av de moderna fabriksmagnater av vilka Storbritannien erbjuder sådana utmärkta exemplar, utan av små handelsmän vars hela tillverkningsystem är en obetydlig kvarleva från medeltiden. Och eftersom det är en enorm skillnad mellan de stora bomullsmagnaterna och en liten skomakare eller mästarskräddare, så är det ett lika stort avstånd mellan den skärpta fabriksarbetaren från de moderna fabrikenas Babylon och den lilla landsbygdsstadens försagda skräddargesäll eller möbelsnickare, som lever under förhållanden och arbetar efter en plan som inte skiljer sig mycket från vad den sortens personer gjorde för femhundra år sedan.¹¹

Avsaknaden av moderna ekonomiska förhållanden (fortsätter Engels) innebär ”en ganska liknande övergripande avsaknad av moderna idéer”. I Tyskland 1848 krävde faktiskt en stor del av arbetarklassen en återgång till det medeltida skråsystemet. Bara en ”ynka minoritet” kunde än så länge ens tänka i termer av sin frigörelse som klass. Men trots allt var det bara för fyra år sedan, med de schlesiska och böhmiska textilarbetarnas uppror, som en arbetarrörelse överhuvudtaget hade uppstått i Tyskland!¹²

Trettio år senare, på 1880-talet, var bilden en helt annan i Tyskland, och den höll fortfarande på att förändras. Engels brukade i brevform ge det tyska partiets redaktör, E Bernstein, en sorts korrespondenskurs om denna fråga. I den omedelbara bakgrunden fanns problemet med olikheter inom arbetarrörelsen, först och främst opportunistiska strömningar inom partiet, och förhållandet mellan radikaliserings och utarmning av massorna. I ett sådant brev började Engels med att uttrycka sin glädje över att ”rörelsens tyngdpunkt har flyttat från de halvt lantliga distrikten i Sachsen till de stora industristäderna”:

Majoriteten av vårt folk i Sachsen består av handvävare som är dömda till utrotning av ångvävstolen och bara drar ut på sin tillvaro av svältlöner med hjälp av arbeten vid sidan om (trädgårdsarbete, snideri av leksaker, etc). Dessa personer befinner sig i en ekonomiskt reaktionär situation och representerar ett nedåtgående produktionsstadium. Därför är de minst sagt inte som skapta till att vara den revolutionära socialismens företrädare i samma mån som arbetarna i den storskaliga industrin. För den sakens skull är de inte reaktionära av naturen (som till exempel återstoden av handvävare här [i England] till sist blev – den hårda kärnan i ”Konservativa arbetare”), men i det långa loppet är de otillförlitliga. I synnerhet också därför att deras fruktansvärt bedrövliga förhållanden gör dem mycket mindre förmögna till motstånd än arbetarna i städerna, och eftersom de är så utspridda är det lättare att förslava dem än folk i storstäderna. Med tanke på de fakta som funnits i *Sozialdemokrat* måste man verkligen beundra det hjältemod med vilket dessa stackare fortfarande håller ut i så stort antal.

Men elände och stridbarhet blir sammantaget inte lika med proletariats historiska uppgift:

Men de är inte rätt sorts kärna för en stor nationell rörelse. Under vissa omständigheter – som mellan 1865 och 1870 – gör deras elände dem mer omedelbart mottagliga för socialistiska uppfattningar än folk i storstäderna. Men samma elände gör dem också otillförlitliga. En man som håller på att drunkna griper efter varje halmstrå och kan inte vänta på att räddningsbåten ska kasta loss från stranden. Båten är den socialistiska revolutionen, halmstrået är skyddstullar och [Bismarcks] statssocialism. Det är talande att det i våra gamla distrikt bara är de konservativa som har en chans mot oss. Och om Kayser [en opportunistisk socialdemokratisk parlamentsledamot] kunde vidmakthålla en så absurd sak som skyddstullarna utan att andra vågade gå emot honom direkt, så finns problemet (som Bebel skrev till mig) ingen annanstans än bland väljarna, speciellt Kaysers!

Nu är allting annorlunda. Distrikten i Berlin, Hamburg, Breslau, Leipzig, Dresden, Mainz, Offenbach, Elberfeld, Solingen, Nürnberg, Frankfurt, Hanau plus Chemnitz och Erzgebirge – de är en helt annan sorts fötfasthet. Den klass som är revolutionär på grund av sin ekonomiska ställ-

ning har blivit rörelsens kärna.¹³

Den sista meningen betonar att den objektiva sociala situationen är den grundläggande faktor som formar proletariatets revolutionära mognande, även om andra delar kan medföra tillfällig radikalisering (till exempel misär). De gamla förfallande hantverksyrkenas osäkra radikalism var också en av de främsta svagheter hos Första internationalen i Storbritannien, i och med att internationalens bas fanns mer bland dessa skikt än i den tunga industrin.¹⁴

Engels var ofta mer intresserad av de politiska konsekvenser som dessa mönster ledde till än av teorin för hur de utvecklades. Man får inte tro att frågan bara var abstrakt.

Vi kan inte dra över nationens massa till vår sida utan att denna massa gradvis utvecklar sig själv. Frankfurt, München, Königsberg kan inte plötsligt bli lika uttalat proletära som Sachsen, Berlin, gruvdistrikten. De småborgerliga elementen bland ledarna kommer här och där att hitta den bakgrund de hittills har saknat hos massorna. Det som hittills har varit en reaktionär strömning bland enskilda kan nu förplanta sig som en nödvändig del av utvecklingen bland massorna – lokalt. Det skulle göra det nödvändigt med en förändrad taktik för att leda massorna längre framåt utan att därmed lämna kvar de dåliga ledarna i toppen.¹⁵

Allt detta understryker utvecklingens objektiva sida. Men den samhällshistoriska processen åtföljs naturligtvis av förändringar av medvetandet (samhällspsykologin). Ett annat sätt att betrakta båda dessa aspekter antyds av begreppet förborgerligande.

3. Förborgerligande: moderniserande sida

Ordet *förborgerligande* kan antyda bilden av ett jungfruligt oförstört proletariat som fördäras av en sjuklig process. Den historiska verkligheten är inte så enkel.

Proletariatet kommer till världen i en redan förborgerligad miljö, och utanför denna miljö är de främsta alternativen helt enkelt ännu mer reaktionära förborgerliga förhållanden och idéer. Men proletariatet anländer inte fullt modernt rustat mer än vad borgarklassen gör. Det utvecklas under en historisk era från mer underutvecklade förhållanden och släpar även med sig det gamla medvetandet. Eftersom samhället självt är förborgerligt så är även proletariatet det – det vill säga utvecklat till den för det borgerliga samhället typiska arbetarklassen. I detta skede innebär förborgerligande också utveckling och mognande.

Under en hel övergångsperiod, klagade Marx och Engels, befann sig det tyska samhället – samtliga klasser, således även proletariatet – kvar under stångpiskans tecken, en symbol för förborgerlig efterblivenhet. Som Engels förklarade: ”Ett land kan inte gå igenom 200 sådana år som vad 1648-1848 var för Tyskland utan att lämna ett litet kalkborgerligt avtryck till och med på arbetarklassen. Vår revolution 48/49 var alltför kort och ofullständig för att helt och hållet radera ut det.”¹⁶ När proletariatet, som pressats framåt av sin sociala situation, kliver fram ur detta töcken står en del element som fortfarande är knutna till det förflutna kvar i vägen, säger Engels, till och med inuti rörelsen:

Alltifrån begynnelsen har vi intensivt bekämpat de brackigt småborgerliga tendenserna inom partiet, eftersom dessa tendenser hör ihop med en urgammal tysk mentalitet som fått frodas inom alla samhällsklasser sedan Trettioåriga krigets dagar, en mentalitet som är nära släkt med serviliteten, undersåtligheten och alla de övriga olater som följt tyskarna från generation till generation och som i utlandet gjort dem till föremål för löje och förakt. Den utgör huvudorsaken till den hos oss [tyskar] förhärskande slappheten och karaktärlösheten – svagheter som trivs lika bra kring tronen som i skomakarens kyffe. Först efter det att landet fått uppleva ett *modernt* proletariat har det bland tyskarna utvecklats en samhällsklass som nästan helt sluppit undan denna gamla landsplåga – en klass som i stället gett prov på ett oförvillat synsätt, en stor uthållighet i kampen och en humoristisk men ingalunda kraftlös attityd. Måste vi då inte med

kraft bekämpa varje försök att på nytt inympa den gamla slappheten och trångsyntheten hos denna klass, som blivit den enda sunda samhällsklassen i Tyskland?¹⁷

Det råkar vara så att Engels mål här är det socialdemokratiska partiets reformistiska ledning, men han beskriver dem inte bara som bärare av ett förborgerligande, ty den borgerliga intelligentsian var liksom borgarklassen också smittad av ”den gamla landsplåga”. Under tyska förhållanden här-rörde det kraftlösa medvetande som de gynnade också ur tidigare inflytande, vilket också den tyska borgarklassens slapphet inför den bismarckska staten gjorde.

Man måste därför göra en åtskillnad: ett *moderniserat* proletariat utvecklas parallellt med samhällets förborgerligande, men huruvida detta medför ett förborgerligt proletariat (i nedsättande mening) är en annan fråga, ty detta moderna proletariat träder fram i kamp med borgarklassen.

I ett annat blev som riktas mot den reformistiska ledningen ställde Engels också de moderniserande krafternas inflytande på proletariatet mot samhällsförhållandenas inskränkta efterblivenhet i landet:

Jag dolde aldrig det faktum att massorna i Tyskland enligt min åsikt är mycket bättre än de herrar [som är deras] ledare ... Tyskland är ett gräsligt land för folk som har dålig viljestyrka. De medborgerliga såväl som politiska förhållandenas inskränkthet och småaktighet, till och med de stora städernas småstadskarakter, de små men ständigt ökande advokatknepen under kampen med polisen och byråkratin – allt det här irriterar istället för att sporra motståndet, och i detta ”barnhem för stora barn” [som Heine uttrycker det] blir många själv barnsliga. Småaktiga förhållanden frambringa småaktiga uppfattningar, så det krävs stor förståelse och energi för alla som bor i Tyskland att se bortom det omedelbara, att hålla ögonen på de stora sambanden mellan världshändelserna och inte ramla i den självbelätta ”objektivitet” som inte ser längre än sin egen näsa och av just det skälet är den mest trångsynta subjektivitet även när den delas av tusentals sådana medborgare.

... [Denna trend] måste bekämpas bestämt. Och här erbjuder arbetarmassorna själva den bästa stödjepunkten. De är de enda i Tyskland som lever under i stort sett moderna förhållanden. Alla deras små och stora sorger kretsar kring *kapitalets* förtryck, och medan all annan, både social och politisk, kamp i Tyskland rör sig om banaliteter som på andra ställen har lösts för länge sedan, så är deras kamp den enda som är storslagen, den enda som håller måttet, den enda som inte förslappar kämparna utan hela tiden ger dem ny energi.¹⁸

Samma mönster gick att se i Frankrike, även om det var mer moderniserat än Tyskland. Där var massarvet från det förborgerliga förflutna bönderna, och delar av proletariatet hämtades hela tiden från denna källa. En arbetare blev inte en modern proletär samma dag som han lämnade lantbruket i Franche-Comté och fick jobb på en verkstad i Paris. Det gick att se i stor skala speciellt när Bonapartes prefekt i Paris, Haussmann, genomförde ett projekt att förnya Paris som innefattade mycket nybyggnader och konstruktion av boulevarder, arbete som gav ny sysselsättning åt byggnadsarbetare, och på så sätt köpte över dem som anhängare till Andra imperiet. Det var källan till ”det från landsbygden hämtade [imperialistiska {bonapartistiska}, Haussmannistiska]* byggnadsarbetarproletariat som Bonaparteregimen skapat i de stora städerna”, skrev Engels.¹⁹ Dessa nyblivna proletärer var gårdagens bönder, och därför fortfarande bönder i sitt medvetande, och en mer lättmanipulerad bas än en erfaren arbetarklass.

England, det modernaste landet i Europa, var också som bekant täckt av traditionalism i tanke såväl som seder. Hursomhelst var processen att organisera proletariatet (och få det att mogna helt) också en process av att undanröja ”traditionella fördomar”:

Detta arbetarparti håller ännu bara på att bildas [i England]. Dess element är fortfarande upptagna av att kasta av sig traditionella fördomar – borgerliga, gamla fackliga och till och med dogmatiskt socialistiska – så att de äntligen kan samlas på en grundval som är gemensam för dem alla.²⁰

* Dessa termer är utelämnade i den svenska översättningen. ”Bonapartistiska” är Drapers tillägg – öa.

Det finns ytterligare en komplikation, en motverkande faktor som uppstår ur förborgerliga förhållanden. Medan storindustrin ännu håller på att utvecklas och därför rubbar status quo och för med sig problem och missförhållanden som man inte är van vid, får de nyligen proletariserade massorna en speciell drivkraft att kämpa.

Klasskampen här i England [skrev Engels till en amerikan] var också mer stormig under storindustrins *utveckling* och dog ut just under den period då England hade ett obesträtt herravälde i världen. Även i Tyskland sammanfaller storindustrins utveckling sedan 1850 med den socialistiska rörelsens uppgång, och det kommer troligen inte att bli annorlunda i Amerika. Industrins revolutionerande av alla traditionella förhållanden *medan den utvecklas* gör också människors sinnen revolutionära.²¹

Det är den ständiga förändringen, den instabila atmosfären – känslan av att om så mycket kan förändras så kan allt annat också göra det – som tillhandahåller denna faktor.

Situationen hos oss har den stora fördelen att vi nu befinner oss mitt inne i den industriella revolution som i England och Frankrike i huvudsak tillhör det förgångna. ... De flesta män och kvinnor av folket växer upp i samma förhållanden som de vid vuxen ålder tvingas att leva i; därigenom blir de vana vid dem och betraktar inte ens kris- och depressionstider som någonting anmärkningsvärt. Därtill kommer att man erinrar sig hur tidigare revolutionsrörelser misslyckats. I Tyskland däremot befinner vi oss ännu mitt i ett livligt utvecklingskede.²²

Denna tanke fanns i ett annat brev till Tyskland, men i ett större sammanhang:

I England och Frankrike är övergången till storindustri i det stora hela fullbordad. De förhållanden som proletariatet lever under har redan blivit stabila ... för en ny revolt mot den kapitalistiska produktionen krävs en ny och mäktigare impuls, låt oss säga att England avsätts från sin nuvarande dominans på världsmarknaden, eller en särskilt revolutionär situation i Frankrike.²³

I detta stycke får vi en uppfattning om de tre stadier som det handlar om: *övergångs*stadiet (till ett fullständigt förborgerligande av samhället) som vi har diskuterat i denna avdelning; stadiet av relativ *stabilitet* för systemet; och *nedgångs*stadiet, som för England speciellt skulle betecknas av att förlora herraväldet över världsmarknaden.

4. Förborgerligande: ”dela på frukterna”

Det var under det borgerliga samhällets mellanstadium som det var allra lättast att förborgerliga ett proletariat. Det är en dyrbar uppgift: kapitalistklassen måste först ha råd med den. I ett kortsiktigt perspektiv befrämjas den mest under perioder av välstånd, eftersom det då finns mer som kan sipprarna.

För Engels var den bonapartistiska regimens uppsving ett exempel:

Med det tillfälliga välståndet och framtidsutsikterna av *gloire de l'empire* [kejsardömet's ära] verkar de [franska] arbetarna trots allt rent förborgerligade. Det kommer att krävas ett hårt straff av kriser om de *inom kort* ska bli förmögna till något igen.²⁴

Effekterna från Andra imperiets ekonomiska förändringar varade mycket längre än kejsaren:

Förvandlingen av Paris till en Luxusstadt [lyxstad] under andra imperiet kunde inte annat än [påverka] även arbetarklassen. Men varje verklig rörelse kommer att skaka av sig en hel del även av det. Jag är rädd för att effekten på massornas tänkande kommer att bli mer varaktigt.²⁵

Under stiltjen på 1850-talet ”använde [den liberala borgarklassen] välståndet eller det halva välståndet för att köpa proletariatet” med en före detta socialist som mellanhand.²⁶ Ofta har sådana

kommentarer från Engels om det proletära medvetandets förborgerligande med den parlamentariska politiken att göra: arbetarna följer de borgerliga partierna. På 1860-talet: ”Överallt är proletariatet de officiella partiernas hela patrasch”, och det är tories snarare än liberalerna som har vunnit på rösterna från städernas arbetare. Det har en god sida –

Men det är trots allt ett hopplöst bevis på fattigdom hos det engelska proletariatet. *Prästerna* har uppvisat en oväntat stor makt och det har också krypandet för respektabiliteten. Inte en enda arbetarkandidat hade skuggan av en chans, men ”mylord Tom Noddy” eller vilken uppkomlingssnobb som helst kunde få arbetarnas röster efter behag.²⁷

Till och med på 1890-talet, när detta sakernas olyckliga tillstånd förändrades snabbt, var Engels lika snabb att uttrycka sin otålighet med de engelska arbetarna ”med sin känsla av inbillad nationell överlägsenhet, med sina i grund och botten borgerliga tankar och åsikter, med sin trångsynta ’praktiska’ inställning, med sina av parlamentarisk korruption starkt infekterade ledare”, även om han genast tillade: ”Men trots det går saker och ting framåt.”²⁸ För den gamla tidens fackföreningsfolk överskuggades nu av den stridbara nya fackföreningsrörelsen, och när Engels jublade över ”det *borgerliga arbetarpartiets* nederlag” så menade han med denna beteckning den borgerligt sinnade strömningen inom fackföreningsrörelsen, inte ett politiska parti.²⁹

I Amerika är den relativa frånvaron av ett feodalt förflutet en del av skälet till varför trycket att tänka som en borgare är så starkt:

... det är de speciellt amerikanska förhållandena: den lätthet med vilken överskottsbefolkningen avleds till lantbruket, landets nödvändigtvis snabba och snabbt växande välstånd, som får borgerliga förhållanden att se ut som ett *beau idéal* [vackert ideal] för dem, och så vidare.³⁰

Speciellt vad gäller England fanns det en långsiktig faktor som överskuggade det kortsiktiga mönstret med uppsving och krascher. Det var, som Engels betonade många gånger under flera decennier, Englands ekonomiska monopolställning på världsmarknaden, vars profiler sipprade ner till dess arbetarklass och dämpade dess kamp. Så tidigt som 1856 hade Engels noterat effekterna av det i specialfallet Irland: ”Irland kan betraktas som den första engelska kolonin ... och redan här kan man observera att det engelska folkets ’frihet’ möjliggörs av förtrycket inom kolonierna.”³¹ Som han och Marx senare gång på gång skulle upprepa kunde en förlust av Irland vara avgörande för att slunga ner hela det engelska samhället i kris.

Kolonier var en speciell form av superexploatering, men ekonomiskt utmätte Englands industriella överlägsenhet en exploaterande avgift från hela världen. Medan England var på väg mot ett nytt uppsving medgav Engels att det var en långsiktig förborgerligande faktor:

... det engelska proletariatet blir faktiskt alltmer borgerligt, så att detta det mest borgerliga av alla länder uppenbarligen till slut siktar på att besitta en borgerlig aristokrati och ett borgerligt proletariat *jämsides med* borgarklassen. För ett land som suger ut hela världen är detta givetvis i viss mån försvarligt.³²

I detta brev till Marx lade Engels till en viss förhöjd färg till sin formulering, men han skulle upprepa de grundläggande tankarna både i artiklar och brev.³³ Frånvaron av ett ”speciellt politiskt arbetarparti” i England, skrev han 1874, ”är förståeligt i ett land där arbetarklassen mer än någon annanstans har fått en del av fördelarna med sin storindustris enorma tillväxt. Inte heller kunde det ha varit på annat sätt i ett England som styrde över världsmarknaden ...”³⁴ Han såg fram mot Amerikas intrång i den Englands-dominerade handeln:

Det går inte längre att undvika det faktum att Englands industriella monopol är på snabb tillbakagång ... Men hur ska det gå med ”gåvorna” när Englands enorma export börjar minska varje år istället för att växa? ...

Det kommer att innebära en stor sak: det kommer att slita av det sista bandet som fortfarande

knyter den engelska arbetarklassen till den engelska medelklassen. Detta band var deras gemensamma utnyttjande av ett nationellt monopol. När detta monopol väl blivit brutet kommer den engelska arbetarklassen att bli tvungen att ta hand om sina egna intressen, sin egen räddning, och göra slut på lönesystemet. Låt oss hoppas att den inte kommer att vänta tills dess.³⁵

Vi ser att det inte var frågan om ett fatalistiskt underkastande, utan att se fakta i ögonen (som han betonade i samma artikel). Det var också frågan om att förklara verkligheten och se den i vitögat: mitt i en rapport om de engelska socialistiska sekternas upptåg förklarade han att ”om det inte sker något oväntat kommer en verkligt allmän arbetarrörelse att uppstå här [i England] först när arbetarna känner att Englands världsmonopol blir brutet. Att delta i herraväldet över världsmarknaden var och är den ekonomiska grunden för de engelska arbetarnas politiska betydelselöshet.”³⁶

Och denna verklighet visar sig ideologiskt som förborgerligande:

Ni undrar vad de engelska arbetarna anser om kolonialpolitiken? Svaret är att de här liksom i alla andra politiska frågor tycker exakt likadant som de borgerliga. Här finns ju inte något arbetarparti; kampen står endast emellan konservativa och liberal-radikala, och arbetarna delar med förtjusning frukterna av Englands kolonialimperium och monopol på världsmarknaden.³⁷

”Dela på frukterna” är en central tanke. I så måtto som proletariatet får tillräckligt mycket av frukterna kommer klasskampen att dämpas. Men det är inte bara frågan om klassen i sin helhet. Marx har redan nämnt att klassens kontaktyta till borgarklassen, dess ledarskap, oundvikligen utsätts för störst socialt tryck. På en lite mindre ideologisk nivå måste vi också betona att det är mycket lättare för borgarklassen att ”dela på frukterna” med en begränsad del av arbetarklassen än med hela. Denna förståeliga strategi gäller fler sådana sektorer (som vi ska se i synnerhet arbetararistokratin) men den gäller allra starkast för den lilla del av proletariatet som är både outhärlig och speciellt utsatt: ledarna.

Det är ett misstag att se det bara i termer av pengar, och ett ännu värre misstag att se problemet som enbart att ta mutor. Sådana fall är visserligen vanliga men de minst intressanta. Även när pengar är direkt inblandade kan deras makt utövas offentligt eller halvoffentligt. När Engels skrev: ”Nästan alla ledarna [för den engelska rörelsen] är ynkliga otillförlitliga gynnare ... medan de två stora borgerliga partierna står där med börsen i hand på spaning efter någon de kan köpa”,³⁸ så syftade han på att köpa arbetarledare genom att finansiera deras kandidatur till parlamentet. Om han på andra ställen beskriver fackföreningsledare som ”korrumpierade” (*verkäuflich*),³⁹ så är ordet mer socialt än moraliskt: det betyder *redo att låta sig köpas*.

Men i ett mer djupgående avseende köps inte arbetarledare med pengar utan genom att införlivas socialt (vilket naturligtvis kan åtföljas av extra slantar). Marx förutsåg det om två fackföreningsledare som fortfarande var aktiva i internationalens generalråd, när han anmärkte (till Engels) att de ”båda har dille för kompromisser och längtan efter respektabilitet.”⁴⁰ När båda öppet anammade den borgerliga respektabiliteten efter de respektablas ståhej om Pariskommunen, så var det inte på grund av att de fick betalt i pengar. De fackföreningskandidater som tas över av liberalerna, skrev Engels, är ”så kallade arbetarrepresentanter, det vill säga personer som har förlåtits för att vara medlemmar i arbetarklassen därför att de själva skulle vilja dränka sin egenskap av att vara arbetare i sin liberalismens ocean...”⁴¹

Även när Engels talar allmänt om arbetarklassen tänker han ofta specifikt på ledarna:

Det mest motbjudande här är enligt min mening den känsla för det borgerligt ”respektabla” som har så starka rötter även inom arbetarklassen. Samhällets uppdelning i en oändlig mängd lager, vart och ett med sin egen stolthet men också med en nedärvd respekt för ”finare folk”, är så gammal och så allmänt accepterad att de borgerligas lockbeten alltjämt tycks vara mycket attraktiva. Jag är sålunda långt ifrån säker på att inte John Burns i all hemlighet är stoltare över sina goda förbindelser med kardinal Manning, lordmayorn, än över sin popularitet inom de egna

leden... Till och med Tom Mann, som enligt min mening är den bäste av dem allihop, visar tydligt en viss stolthet när han skall äta lunch tillsammans med lordmayorn. När man jämför detta med andan i Frankrike, då fattar man vad en revolution i alla fall kan åstadkomma.⁴²

Dessa saker händer inte på grund av att en John Burns är mer mutbar än någon annan John, för det är bara arbetarledare som bjuds på lunch med lordmayorn, de befinner sig i en utsatt position. Händelsevis bröt Burns några år senare med socialismen och blev snabbt en liberal nolla, som idag har en fotnot i historien bara på grund av sitt förflutna som han inte ville kännas vid. Å andra sidan blev Tom Mann senare mer bekant med hans nåds fängelse än med hans kök. Som Engels hade anmärkt i ett annat sammanhang: ”tyvärr verkar det vara en lag för den proletära rörelsen att en del av arbetarledarna överallt av nödvändighet blir dåliga...”⁴³

När det kommer till kritan är det missvisande att betrakta något som kallas förborgerligande som ett självständigt fenomen. Det är ett användbart begrepp, speciellt för de mer extrema yttringarna av borgerlig mentalitet och anpassning till en borgerlig livsstil, men i grund och botten är de kännetecken och påtryckningar som till största delen betecknar den negativa sidan av proletariatets mognande till klassmedvetande. I ett borgerligt samhälle är allting mer eller mindre förborgerligt.[§] *Avborgerligande* är det negativa sättet att säga göra revolutionär. Marx kommentar angående detta ämne 1863 gjordes i termer som han också använde på revolutionen som ”historiens lokomotiv”:

Hur snabbt de engelska arbetarna kommer att befria sig från sin uppenbart borgerliga smitta återstår att se ... Bara en ynkelig tysk småborgare ... kan tänka sig att tjugo år under en så omfattande utveckling är mer än en dag – även om det senare åter kan komma dagar som innefattar tjugo år.⁴⁴

5. Inre splittring

Arbetarklassens uppsplittring i fientliga fraktioner och att övervinna denna splittring är avgörande för den process som leder fram till en proletär revolution. En granskning av skillnaderna inom arbetarklassen skulle visa en mycket lång rad viktiga kort- och långsiktiga konfliktpunkter inom klassen – ungefär lika många som anfäktar kapitalistklassen.⁴⁵ Alla har sin grund i, och en del rör bara, konkurrensen inom klassen om livsuppehållet. Marx redogjorde för denna struktur mycket tidigt, som grund för en långsiktig uppfattning om proletariatets utveckling:

Konkurrensen skiljer individerna från varandra, inte bara borgarna utan ännu mer arbetarna, trots det faktum att den också för dem samman. Följaktligen kommer det att ta lång tid innan dessa individer kan förenas – även bortsett från det faktum, att om inte denna förening bara ska bli lokal så måste storindustrin först skapa de nödvändiga medlen, stora industristäder och billiga och snabba kommunikationer. Därför kan varje organiserad makt som reser sig över och mot dessa isolerade individer, som lever under förhållanden som dagligen återskapar denna isolering, bara övervinnas efter lång kamp. Att kräva motsatsen vore likvärdigt med att kräva att

* Sammanhanget är värt att nämna. *Bee-Hive*, den enda arbetartidningen på den tiden, 1869, togs över av helt igenom borgerliga element. Några månader senare skrev Engels:

”Det är verkligen tur att *Bee-Hive* nu visar sina borgerliga färger både fräckt och enfaldigt ... Detta svansande för Gladstone och hela den borgerligt nedlåtande filantropiska tonen måste inom kort knäcka tidningen och göra det nödvändigt med en verklig arbetartidning. Det är mycket bra att just när arbetarna vaknar till ur sitt liberala rus, så blir deras enda tidning alltmer förborgerligad.” (Engels, ”Brev till Marx”, 1 november 1869, i Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 383.)

§ Inklusivt Engels: det påpekade han 1857. I en hyllning till inledningen av den ekonomiska krisen som en politisk isbrytare, meddelade han Marx att:

”Mitt under detta allmänna sammanbrott känner jag mig på mycket gott humör. En del av de sju senaste årens borgerliga smörja hade trots allt fastnat på mig. Nu tvättas det bort och jag börjar känna mig som en ny människa igen. Krisen kommer att göra mig fysiskt gott, som ett dopp i havet, jag kan redan se det.” (Engels, ”Brev till Marx”, 15 november 1857, i Marx/Engels, *Werke*, band 29, s 211 f.)

konkurrensen inte skulle existera under denna bestämda historiska epok, eller att individerna ska sluta tänka på förhållanden som de i sin isolering inte har någon kontroll över.⁴⁶

Mycket av denna konkurrens är viktigare som fackliga problem än för våra nuvarande syften, men den sorts inre konflikt som vi ska använda som illustration här är också en konflikt som traditionellt har haft väldiga politiska effekter. Det är motsättningarna mellan olika grupper (av etniskt eller nationellt ursprung, färg, tro eller andra splittringar) inom proletariatet i ett land. Denna fråga har en lång och mörk historia. Vi ska ge ett par korta illustrationer.

1. *Irländska arbetare i England*. Marx ansåg att denna fråga hängde nära ihop med att Irland behövde befrias från engelskt styre, som genom att åderlåta Irland ekonomiskt tvingade överskottet av arbetskraft till den engelska marknaden, och ”därigenom kan lönerna hållas nere, samtidigt som den engelska arbetarklassen demoraliseras och tvingas att ytterligare sänka sina materiella anspråk”:

Och viktigast av allt: varje handels- och industriort i England har nu en arbetarklass som uppdelats i två mot varandra fientliga läger: engelska proletärer och irländska proletärer. De flesta av de engelska arbetarna hatar sina irländska konkurrenter, som sänker levnadsstandarden för alla landets arbetare. De känner sig som medlemmar av den *härskande* nationen, och i sin attityd mot irländarna förvandlar de sig därigenom till eftersägande hejdukar åt aristokraterna och kapitalisterna, som sålunda stärker sin makt över hela arbetarklassen.⁴⁷

Ur dessa ekonomiska källor blomstrar det nationella hatets giftiga blommor. De engelska arbetarnas inställning till de irländska arbetarna

påminner rätt mycket om den vita underklassens hållning gentemot ”niggrerna” i USA:s sydstater. Irländarna ger igen med samma mynt. De ser i sina engelska kamrater de engelska förtryckarnas medbrottslingar och enfaldiga redskap.

Dessa nationella hat ger borgarklassen en bekväm möjlighet att suga ut båda två:

Pressen, kyrkan, skämttidningarna, kort sagt alla de medel de härskande klasserna har till sitt förfogande, gör vad de kan för att hålla denna antagonism vid liv och se till att den ytterligare intensifieras. Den utgör helt enkelt förklaringen till att den engelska arbetarklassen – trots sin rätt långt hunna organisation – alltjämt står så maktlös. Här ligger hemligheten bakom kapitalisternas förmåga att bevara och stärka sin makt, och det är man inom kapitalistklassen mycket väl medveten om.⁴⁸

Som ett resultat av denna analys var ett av internationalens viktigaste verksamhetsområden i England under Marx' ledning de irländska arbetarnas kamp, och de var väl representerade i generalrådet. Det gjordes en del framgångar. I en rapport om en viktig demonstration som hölls trots att den förbjöds av polisen berättade Engels:

Det är först gången en irländsk demonstration har hållits i Hyde Park. Den var mycket framgångsrik ... Det är också första gången de engelska och irländska delarna av vår befolkning har enats i vänskap. Dessa två delar av arbetarklassen, vars fiendskap mot varandra varit så mycket i regeringens och de besuttna klasserna intresse, erbjuder nu varandra en vänskaplig hand. Detta glädjande faktum beror i huvudsak på inflytandet från internationalens senaste generalråd, som alltid har riktat in alla sina ansträngningar på att ena båda folkens arbetare på grundval av fullständig jämlikhet.⁴⁹

Den etniska fiendskapen hade sina rötter i den ekonomiska konkurrensen och kunde bara lösas med hjälp av gemensam kamp, och det var också vägen till mognad.

2. *Svarta arbetare i USA*. Som vi har sett Marx nämna ovan var de irländska arbetarna Englands ”niggrer”, men det var USA som stod för det mest omfattande exemplet på den sortens utsugning. Det är i den amerikanska smältdegeln som den största mängden ras- och nationella konflikter har

sjudit. Resultatet blev att proletariatet splittrades och den socialistiska rörelsen fördärvades och genomsyrades av antikinesisk rasism när importen av billig kinesisk arbetskraft försämrade arbetsvillkoren.

Vårt intresse här är inte rättvisa för de förtryckta utan något annat. Precis som Irlands befrielse var nödvändig för *Englands* frihet från kapitalistiskt styre, så betraktade Marx också det speciella förtrycket av svarta arbetare i USA som en fråga om liv och död för hela arbetarklassens klasskamp:

I Förenta Staterna lamslogs varje självständig arbetarrörelse, så länge slaveriet härskade i en del av republiken. Arbetare med vitt skinn kan inte frigöra sig, där arbetare med svart skinn blir brännmärkta. Men på slaveriets grav sköt genast ett nytt liv upp. Strax efter inbördeskrigets slut kom 8-timmarsagitationen...⁵⁰

Under inbördeskriget var en av orsakerna till Marx' stöd till nordsidans seger tesen att förslavandet av svarta också innebar en superexploatering av vita arbetare. Om slaveriet skulle sprida sig till nya stater, hävdade Marx 1861, då skulle

[s]lavsyste­met infektera hela unionen. I nordstaterna där negerslaveriet i praktiken är ogenom­förbart, skulle den vita arbetarklassen gradvis tvingas ner till en slavs nivå. Det skulle vara i överens­stämmelse med den högljutt förkunnade principen att bara vissa raser klarar av frihet, och precis som arbetet är de svartas lott i Södern är det i norr tyskarnas och irländarnas eller deras direkta ättlingars lott.⁵¹

I USA sammanflätades motsättningarna mellan engelsmän och irländare med motsättningarna mellan infödda och invandrade arbetare och mellan svarta och vita, i en anhopning av inbördes hat som var Demokratiska partiets bålverk, ett parti som Marx talade om som "detta konservativa strejk­brytande element".⁵² För det första kopplade Marx ihop spänningarna mellan England och Amerika med det sistnämndas växande irländska befolkning: "De engelska och amerikanska regeringarna (eller de klasser som de representerar) spelar på dessa känslor för att vidmakthålla den förtäckta striden mellan USA och England." Dessa spänningar gav också England en förevändning för att upprätthålla "en stor stående armé, som efter att ha gjort sin militära utbildning på Irland, om det skulle behövas, vilket har hänt förr, kan användas mot de engelska arbetarna."⁵³ I USA tog sig irländarna upp på de svartas ryggar. När republikanerna vid valen 1862 till slut stödde ett avskaffande av slaveriet gjorde demokraterna framsteg i New York och på andra ställen. Marx pekade på vissa delar av detta etniska mönster:

Staden New York är helt söndersliten av den irländska pöbeln, och var fram tills nyligen aktivt indragen i slavhandeln, är säte för den amerikanska penningmarknaden och full av innehavare av inteckningar i plantager i Södern, och har sedan urminnes tider varit "demokratisk", precis som Liverpool än idag är för tories ...

... Irländarna betraktar de svarta som farliga konkurrenter. På andra plats efter slavägarna hatar de bastanta lantbrukarna i Indiana och Ohio de svarta. För dem är de en symbol för slaveriet och arbetarklassens förnedring, och den demokratiska pressen hotar dem dagligen med att deras territorier kommer att översvämmas av "nigger".⁵⁴

Demokratiska partiet var under denna period ett bålverk för förtrycket av svarta, och det frodades speciellt på de spirande motsättningar som splittrade arbetarklassen. De tyska och irländska arbetare som Marx talade om 1861 följdes av vågor av invandrare från Italien, Östeuropa, Kina och andra länder, och smälte­degeln blev en ångande kittel av etniska fientligheter där varje skikt tränades att trampa på de under i linje med den amerikanska livsstilen. Engels gav en sammanfattande uppfattning 1892:

Det förefaller mig som om det största hindret för er i Amerika är de infödda arbetarnas ytterst ovanliga ställning. Fram till 1884 kunde man bara undantagsvis tala om en bestående arbetarklass: den lilla början till det i städerna i öst hade fortfarande förhoppningar om att bli jord-

brukare eller borgare. Nu har det vuxit fram en arbetarklass som också i stor omfattning har organiserat sig längs fackföreningslinjer. Men den har fortfarande en aristokratisk hållning och lämnar närhelst det är möjligt de vanliga dåligt betalda jobben till invandrarna, varav bara en liten del kommer med i de aristokratiska yrkena. Men dessa invandrare är uppdelade i olika nationaliteter och förstår varken varandra eller till största delen landets språk. Och er [amerikanska] borgarklass vet mycket bättre än till och med den österrikiska regeringen hur man ska spela ut en nationalitet mot en annan: judar, italienare, böhmare, etc mot tyskar och irländare, och var och en mot de andra, så att jag tror att det finns större skillnader i levnadsstandard mellan olika arbetare i New York än någon annanstans. Och till detta ska läggas att detta samhälle, som vuxit fram på rent kapitalistisk grund utan någon behaglig feodal bakgrund, är fullkomligt likgiltigt inför de människor som går under i den konkurrenspräglade kampen: ”det kommer många fler, och fler än vi vill ha, av dessa förbannade holländare, irländare, italienare, judar och ungrare”. Och till råga på allt står kineserna i bakgrunden, de som överträffar dem alla i sin förmåga att leva på nästan ingenting. I ett sådant land är det oundvikligt med ständigt nya vågor av framsteg följda av lika säkra bakslag.⁵⁵

Ett år senare klargjorde Engels samma sak när han förklarade för en korrespondent varför den amerikanska rörelsen fortfarande var så underutvecklad. Utöver tvåpartisystemet och påverkan från det ekonomiska välståndet:

Sedan, och framför allt, invandringen som splittrar arbetarna i två grupper: de inhemskt födda och utlänningarna, och de sistnämnda i sin tur i (1) irländare, (2) tyskar, (3) de många små grupperna, som var och en bara förstår sig själva: tjecker, polacker, italienare, skandinaver, etc. Och sedan de svarta. Det krävs ovanligt kraftfulla motiv för att kunna skapa ett enda parti av alla dessa. Ofta blir det en plötslig våldsamt entusiasm, men borgarklassen behöver bara vänta passivt så ramlar de olika delarna av arbetarklassen isär igen.⁵⁶

Det finns på detta område en särskilt stor lucka mellan teorins relativa enkelhet och svårigheterna i praktiken. Marx' teori pekar på ett livsviktigt problem och alternativ för en proletär rörelse, men de etniska motsättningarnas teoretiska roll är det minsta mysteriet av alla.

6. En klass för alla klasser

Vi såg att den unge Marx under sin utveckling för att kunna anamma en inriktning mot proletariatet som den revolutionära klassen först måste lösa det problem som Hegels ståndpunkt utgjorde, och som ställde klasser med speciella (själviska) intressen mot en universell klass som stod för samhällets allmänna intressen mot all partikularism. Marx inte bara avvisade uppfattningen att den statliga byråkratin var en sådan universell klass, utan också tanken att någon klass förkroppsligade samhällets övergripande intressen på något sorts evigt sätt. I det givna historiska sammanhanget var den universella klassen den klass vars egna intressen var sådana att de sammanföll med den omvandling som krävdes för samhället i sin helhet. I denna mening utnämnde han proletariatet till den kommande periodens universella klass, följaktligen den klass som representerade revolutionen.⁵⁷

Även om formuleringarna senare blev mindre hegelianska så ändrade sig inte den grundläggande tanken i Marx' senare skrifter, och den återkom i praktiskt taget varenda steg av hans teoretiska utveckling. Under perioden som ledde fram till *Kommunistiska Manifestet* upprepas den flera gånger. I Parismanuskripten är målet arbetarnas frigörelse, ”inte därför att det endast skulle röra sig om hans frigörelse utan därför att hela den mänskliga träldomen involveras i arbetarens förhållande till produktionen och att alla slag av träldom bara är modifikationer och konsekvenser av detta förhållande.”⁵⁸ På samma sätt i *Den heliga familjen* och *Den tyska ideologin*:

När proletariatet segrar, så har det på intet sätt blivit till samhällets absoluta sida, det segrar endast genom att det upphäver sig självt och sin motsats.⁵⁹

Om [egen-]intresse tolkat på rätt sätt är principen för all moral, då är den springande punkten att människans privata intressen ska sammanfalla med mänsklighetens intressen.⁶⁰

[Klasskillnaderna] kan inte avskaffas förrän en klass har bildats som inte längre har några särskilda klassintressen att hävda gentemot den härskande klassen.⁶¹

[En revolutionär klass måste] framställa sitt intresse som ett intresse gemensamt för alla samhällets medlemmar ... den måste ge sina tankar en allmän form ... [Den] uppträder från första början inte som klass utan som företrädare för hela samhället ... och den framstår som samhällets stora massa mot den enda härskande klassen.⁶²

Kommunistiska Manifestet uttrycker det som att proletariatet efter att ha erövrat makten måste upphöja sig till ”nationell klass” (i Moore-Engels engelska version förändrat till ”nationens ledande klass” för att undvika missförstånd), det måste ”konstituera sig självt som nation”, således ”är det självt ännu nationellt, om också ej i samma mening som bourgeoisin.”⁶³ Två år senare: proletariatet är ”[e]n klass, inom vilken samhällets revolutionära intressen koncentreras”.⁶⁴ Formuleringar av denna tanke fortsätter att dyka upp⁶⁵ och förvandlas till den välkända uppfattningen om att så småningom avskaffa alla klasskillnader i det nya samhälle som bebådas av proletariatets seger.

Med allt detta betonade Marx och Engels att de inte förespråkade en proletär revolution därför att de hade blivit företrädare för proletariatet som en särskild klass, eller för dess speciella klassintressen. Det är en skillnad som måste förstås med viss finess. Den kommer att göra det lättare att ställa Marx’ sätt att närma sig frågan mot två andra sätt att göra det som han avvisade.

1. Marx avvisade den sorts arbetarvänlig sympati som begränsar sin horisont till proletariatets snäva, klassbundna, korporativa intressen som de existerar idag under kapitalismen. Detta sätt att närma sig problemet kan å ena sidan leda till ren tradeunionism eller reformer som bara täcker basbehoven, eller å den andra till den sorts ”arbetarromantik” (*ouvriérisme*) som blev framträdande inom den syndikalistiska rörelsen, och som ställde proletariatets intressen mot allmänna samhälleliga hänsyn.⁶⁶
2. Lika främmande för Marx är det till synes motsatta sättet att närma sig det hela, och som bara ser det fulländade målet med människans allmänna frigörelse, åtskild från den verkliga klasskampen och hyllad av upphöjda välvilliga personer, obesmittade av klassöverväganden.

Kort sagt har Marx’ teori till mål att förena proletariatets klassintressen och samhällets allmänna intressen. Denna förening är bara möjlig för tidsperiodens revolutionära klass. Den är nödvändig för att bredda den proletära revolutionens sociala bas.

7. Göra den revolutionära klassen revolutionär

Det fanns ett sista problem som Marx måste lösa, och vars lösning är kronan på verket i hans revolutionsteori.

Precis som alla andra socialister på sin tid började den unge Marx med att betrakta proletariatet som ett offer. Han underströk, och överdrev till en början, proletariatets fullständiga främlingskap från resten av samhället, och talade om förändringar av dess ”avhumanisering” som en del av en hegeliansk modell där bara en fullständig avhumanisering kan negera sig själv till ett fullkomligt förverkligande av mänsklighet och så vidare.⁶⁷ Det passade i filosofiska teser, men den hegelianska dialektiken hade ingen lösning på de politiska svårigheter som denna uppgift ger upphov till. Det är ett användbart argument för intellektuella som fördömer systemet för att det förråar folket, men – kan man förvänta sig att dessa stackars råa sällar ska göra en revolution, för att inte tala om att bygga ett nytt samhälle?

Även om vi tar bort det överdrivna språket så är det trots allt så, inte bara för proletariatet utan också för de övre klasserna och föraktfulla intellektuella, att alla befolkningskikt i ett förslöande system lamslås mentalt av de förhärskande idéer som de tillgodogör sig, och att traditioner och vanor hämmar dem till eftergivenhet. *Förväntar ni er att dessa stackare ska göra revolution?*

Marx' svar är: nej. Dessa personer, så som de är, kan inte göra revolution eller bygga en ny värld. De måste förändras och förvandlas innan de är i stånd att gripa makten eller utöva den. Men de kommer inte att förändras av predikningar, böcker, ledare eller order. De kommer att bli i stånd att härska först genom sin egen kamp – en räkka strider mot outhärdliga förhållanden för att ändra på förhållandena och på så sätt förändra sig själva.

Å ena sidan är det alltså viktigt för Marx att peka på målet – den proletära revolutionen – nu och inte vänta tills en ny och passande generation har vuxit upp, eftersom ett så lyckligt resultat aldrig kommer att inträffa om kampen inte inleds *innan* den har möjlighet att slutföras. Å andra sidan visar samma princip hur en revolutionär kan bibehålla en objektiv och kylig syn på klassens brister och ofullkomligheter utan illusioner, eftersom det är den enda inställning som pekar på behovet av förändring. Principen är så grundläggande att Marx till och med innan han var socialist visste, att om ett barn inte sägs till att gå innan det kan gå så kommer det aldrig att kunna gå.⁶⁸

Som i så många andra frågor uppträder de första antydningarna av denna uppfattning vagt i *Den heliga familjen* och framträder fullt utvecklade i *Den tyska ideologin*. Den förstnämnda gjorde trevande försök att komma ur dilemmat men utan att träffa mitt i prick. Alltså:

för att använda ett uttryck från Hegel, [är proletariatet] i denna förtappelse förtappelsens *uppror*, ett uppror i vilket den nödvändigtvis sätts i rörelse genom att dess mänskliga *natur* motsäges av dess livssituation, den öppenhjärtiga, definitiva, omfattande negationen av denna natur.⁶⁹

Det blir lite bättre senare, genom att konstatera förhållandet mellan egen förändring och organisering mot motstånd.*

I *Den tyska ideologin* finns den nya principen närvarande i klara uttalanden. Vi har redan citerat ett sådant stycke i kapitel 1.⁷⁰ Och ännu mer kraftfullt:

Såväl för att detta kommunistiska medvetande skall få spridning bland massorna som för förverkligandet av själva saken måste människomassorna förändras och förändras på ett sådant sätt, som bara kan ske genom en praktisk utveckling, en *revolution*. Denna revolution är alltså inte bara nödvändig därför att den *härskande* klassen inte kan störtas på något annat sätt utan också därför att den klass som *störtar* den bara genom en revolution kan få allt det gamla träcket från halsen och bli kapabel att bygga ett nytt samhälle från grunden.⁷¹

* Det kommer upp nästan av en händelse i en replik till baueriterna, som bedyrade att ett andligt varande inte kan upphöjas utan att förändras, och att det för att förändras måste utsättas för extremt motstånd. Marx svarar: om baueriterna "var mer bekanta med de lägre klassernas rörelse" så skulle de veta "att det extrema motstånd de har utsatts för av det praktiska livet förändrar dem varje dag". Litteratur av arbetare visar "att de lägre klasserna vet hur de ska upphöja sig själva intellektuellt [*geistig*]" även utan hjälp från baueriterna. Hur? Genom att organisera, "massornas organisering" som baueriterna talar om abstrakt men som i själva verket åstadkoms av de borgerliga förhållandena själva. (Marx/Engels, *The Holy Family*, i *Collected Works*, band 4, s 135.) Det finns ett annat stycke som faktiskt är ännu mer träffande, trots att det kör fast i den filosofiska jargong som är typisk för boken. Baueriterna utropar folkmassorna till huvudfiende, och Marx svarar: "Fienderna till framsteg *utanför* massorna är just de *produkter* av *självförnedring*, *självförkastande* och *självalienation* av *massan* som har blivit förlänade ett självständigt varande och ett *eget* liv. Massorna riktar sig därför mot sina *egna* brister när det riktar sig mot de självständigt existerande *produkterna* av sin *självförnedring*, precis som människan när hon vänder sig mot Guds existens vänder sig mot sin *egen religiositet*. Men eftersom massornas praktiska *självalienation* finns i den verkliga världen på ett utåtriktat sätt, så måste massorna bekämpa dem på ett *utåtriktat* sätt. De får på intet sätt betrakta dessa produkter av sin självalienation som enbart *inbillade* bländverk, enbart *alienation av självmedvetandet*, och får inte sträva efter att avskaffa *materiellt* främlingskap med rent *inåtriktade andliga handlingar*." (*Ibid*, s 82.)

Det klargörs ännu en gång, denna gång gentemot en protest från Max Stirner: ”ett samhälle kan inte göras om”, sa Stirner, ”så länge de som det består av *och* bildar det förblir som förr i världen”. Det är det gamla ständiga dilemmat. Marx svarar att de kommunistiska proletärerna inte förblir som förr i världen.

Det outröttliga propagandarbete som genomförs av dessa proletärer, deras dagliga diskussioner med varandra [i de kommunistiska klubbarna] visar till fyllest hur lite de själva vill vara ”som förr i världen” och hur lite de i allmänhet vill att folk ska vara ”som förr i världen” ... de vet bara alltför väl att de först under förändrade omständigheter kommer att upphöra att vara ”som förr i världen”, och därför är de fast beslutna att vid första bästa tillfälle förändra sina omständigheter. Under de revolutionära aktiviteterna sammanfaller förändringen av en själv med förändringen av omständigheterna.⁷²

Marx kallar det sedan ”denna stora princip”: den revolutionära aktiviteten förändrar dig när du förändrar förhållandena. Marx och Engels framhöll det som en måttstock under de första dagarna efter revolutionens utbrott 1848.

I Berlin tystades folket som gjorde revolutionen 18 mars snart av kungens löften. Detta, skrev Engels, är det tydligaste beviset på att det krävs revolutionär kamp, att skola människor som var så lättlurade. ”Inte bara staten, utan även dess *medborgare* måste göras revolutionära. De kunde bara göra sig av med sin undergivenhet under en blodig befrielsekamp.”⁷³ Revolutionen gav folket nya friheter och vapen, men -

... det är ännu inte det viktigaste resultatet. Det folk som kämpade och vann på barrikaderna är ett helt annat folk än det som samlades framför slottet den 18 mars för att genom dragonernas angrepp bli upplyst om innebörden i de eftergifter det uppnått. Det är förmöget till helt andra saker, det har en helt annan inställning gentemot regeringen. Revolutionens viktigaste erövring är *revolutionen själv*.⁷⁴

Engels upptäckte inom kort att berlinarna inte hade förändrats så drastiskt så snabbt. Principen var fortfarande en måttstock för marsrevolutionens begränsningar: ”Dess största brist är att den inte har gjort *berlinarna* revolutionära.”⁷⁵ Detta visade sig vara den tyska revolutionens gravskrift. När Marx sammanfattade händelserna i Frankrike 1850 begravde han illusionerna med uttalandet att arbetarna fortfarande var oförmögna att fullgöra sina uppgifter. Förhållandena skulle mogna först när proletariatet skulle knuffas till täten i England, som dominerade världsmarknaden:

Den revolution, som här inte finner sin avslutning men sin organisatoriska början, kommer inte att ha ett snabbt förlopp. Det nuvarande släktet liknar de judar som Moses förde genom öknen. Det måste inte bara erövra en ny värld utan måste också gå under för att dess plats ska intas av människor som är den nya världen vuxna.⁷⁶

I ett lovord till en ekonomisk studie av en arbetande skraddare klargjorde Marx: ”Innan proletariatet vinner sina segrar på barrikaderna och fronterna, förebådar det sitt styre med en rad intellektuella segrar.”⁷⁷ Bland erövringarna på vägen till revolutionen är framväxten av arbetarintellektuella (för att använda en senare fras). Senare samma år upprepade Engels denna uppfattning vid en bankett med chartister där emigranterna på kontinenten uppmanades att ena sig:

I ett svar på detta tal [skriver Schoyen] gjorde Engels klart att hans och Marx' åsikt var att revolutionen skulle komma först som ”resultatet av en lång kamp som skulle komma att fullbordas av en ny generation av människor” – en övertygelse som hade en anstrykning av avfälling för de flesta emigranter, som fortfarande drömde om nära förestående aktioner.⁷⁸

Två decennier senare hade Engels en liknande sak att säga om den fortfarande underutvecklade spanska arbetarklassen, som emellertid ledde fram till ett bejakande politiskt perspektiv. Den nya republikanska regeringen i Madrid begärde val till en konstituerande [församling]: ”vilken

ståndpunkt skulle internationalen inta?"

Spanien är ett så industriellt underutvecklat land att en *omedelbar* fullständig frigörelse av arbetarklassen ännu är utesluten. Innan det kommer så långt måste Spanien gå igenom olika preliminära utvecklingsstadier och röja undan ett antal hinder. Republiken erbjöd en möjlighet att pressa samman förloppet av dessa preliminära stadier till kortast möjliga tidsperiod och snabbt undanröja dessa hinder. Men denna möjlighet kunde bara utnyttjas med hjälp av den spanska arbetarklassens aktiva *politiska* ingripande. Arbetarmassorna kände detta. Överallt pressade de på för att delta i händelsen, och yrkade bestämt att man skulle utnyttja tillfället för att gå till handling, istället för att som hittills lämna fältet fritt för de besuttna klassernas aktioner och intriger.⁷⁹

Proletariatets mognande var inte en isolerad process, som att skola plantor i ett växthus innan de utsätts för vädrets makter. Detta mognande ägde rum endast genom att gå ut i kamp, det påskyndades av politiska stormar. Men det gick inte att bara hoppa över. Den anarkistiska politiken att avstå från politik (omedelbar revolution eller ingenting) innebar säker katastrof. En av revolutionens skolor var en från de härskande klasserna och partierna självständig politik.

8. Att bli i stånd att härska

Den ”stora principen” – att revolutionär kamp förändrar revolutionären – var Marx lösning på det gamla ständiga dilemmat. Revolutionen 1848-1849 hade visat att arbetarklassen inte var redo att gå i land med det, men den hade också visat skillnaden mellan revolutionära och förrevolutionära dagar. Kampen var den skola där utbildningen skulle äga rum. Revolutionen skyndade på läroplanen och berikade kursen.

... i denna virvel av tilldragelser [denna revolution], i denna plågsamma historiska oro, i denna dramatiska ebb och flod av revolutionär lidelse, förhoppningar och besvikelse måste klasserna i det franska samhället räkna sina utvecklingsperioder i veckor, där de tidigare hade räknat halva århundraden. En betydande del av bönderna och provinserna hade blivit revolutionära.⁸⁰

När bönderna överväldigades av besvikelser blev de revolutionära ”med revolutionerande hastighet”. Här lägger Marx till en annan stor princip, med kursiverad stil: ”*Revolutionerna är historiens lokomotiv.*”⁸¹

Ur denna synvinkel var den misslyckade revolutionen inte bara ett negativt faktum. Nederlag – ”sitt förflutnas katastrofala strider”⁸² – var en förutsättning för klassens ledarskap. Revolutionen 1848 var en milstolpe i den process av egen förändring och skolning som var detsamma som att skapa ett proletariat som var i stånd att härska.

Men bara socialister med en sådan teori om revolutionen kunde se det på detta sätt. När motiven svalnade tynade majoriteten av 48-orna bort med mer eller mindre skrån. Mer snarare än mindre skrån kännetecknade den grupp inom Kommunistiska förbundet som vid denna tid bröt med Marx därför att man antingen skulle göra revolution med en gång eller gå och lägga sig och sova. I båda fallen var det inte fråga om något långsiktigt perspektiv där en klass förbereddes för att klara det.

Långt före denna splittring hade Marx mer än en gång sagt att tidsperspektiven för den revolutionära utvecklingen måste vara långsiktiga. Till och med i sin ”hävandelse till förbundet från mars 1850”, som skrevs medan han fortfarande trodde att den internationella revolutionära situationen fortsatte, hade han varnat för att ”de tyska arbetarna inte kan komma till makten och genomdriva sina klassintressen utan att helt genomgå en längre revolutionär utveckling”, under vars förlopp de stod inför uppgiften att ”göra klart för sig sina klassintressen”.⁸³ Vi har också sett vad han hade skrivit i sin artikelserie *Klasstriderna i Frankrike*. Men en minoritetsgrupp inom förbundets centralkommitté under ledning av Schapper och Willich (med stöd från majoriteten av medlemmarna i

London) hade inte anammat särskilt mycket av Marx' uppfattning om revolutionen. För dem kunde makt reduceras till en viljehandling. Det var inget oväntat med det eftersom det var det traditionella tänkesättet hos den gamla sortens jakobinliknande revolutionärer (ibland kallad blanquism efter sin bäst kända företrädare). Det var den europeiska rörelsens förmarxistiska revolutionstänkande. Dessa revolutionärer hade inget behov av en långvarig period av självförändring inom rörelsen eftersom de egentligen inte förväntade sig att klassen som sådan överhuvudtaget skulle sätta sig i rörelse: det revolutionära sällskapet styre skulle genomdrivas med hjälp av en kupp och den skulle följas av en tids fostrande diktatur.

Denna trend framhävdes våldsamt av trycket från emigranternas besvikelse efter den misslyckade revolutionen. Den avslutande diskussionen ägde rum vid ett möte med förbundets centralkommitté den 15 september 1850. I ett tal formulerade Marx frågeställningen kring den ”stora principen”:

Istället för en kritisk inställning ersätter minoriteten den med en dogmatisk, istället för en materialistisk en idealistisk. Istället för de faktiska förhållandena blir för dem den *rena viljan* revolutionens drivhjul. Medan vi säger till arbetarna: ”Ni har 15, 20, 50 års inbördeskrig och folklig kamp att gå igenom, inte bara för att förändra förhållandena utan också för att förändra er själva och göra er i stånd att härska politiskt”, säger ni tvärtom: ”vi måste komma till makten omedelbart, eller så kan vi lika väl gå och sova.”*

Ur praktisk synvinkel gör denna princip för hur proletariatet blir ”i stånd att härska politiskt” också att revolutionärerna kan vänta och arbeta sig igenom perioder av icke revolutionär kamp. Marx tvingades hänvisa till den igen när han skrev om två senare nederlag för den franska arbetarklassen, som båda förebådade besvärliga perioder för socialisterna. I sin analys av Bonapartes tillträde till makten dröjde Marx under en genomgång av perioden 1848 vid klyftan mellan februarirevolutionens begränsade borgerligt demokratiska mål och den avancerade sociala prägel som proletariatets kampförmåga hade satt på den.

Sålunda antydde det allmänna innehållet i den moderna revolutionen, vilket stod i märkligaste motsättning till allt, som främst och omedelbart skulle kunna sättas i verket med tillhjälp av det föreliggande materialet, med den bildningsnivå som massan nått under de givna omständigheterna och förhållandena.⁸⁴

En vecka efter Bonapartes statskupp hade Engels skrivit till Marx om sina tankar om varför proletariatet inte hade ingripit för att kämpa (ett ämne som han senare skrev en omfattande artikel om). Han var mycket säker på att arbetarklassen inte skulle vara redo för ”en ny revolution förrän den samlat ny kraft genom att offra några års elände under den maximala ordningens styre.”

... det går inte alls att förneka att när det revolutionära partiet [strömningen, inte organisationen] under en revolutionär utveckling låter saker och ting ta en avgörande vändning utan att ha något eget att säga till om, eller om det verkligen ingriper utan att vara segerrikt, så kan man vara ganska säker på att det kommer att anses vara slut under en tid.⁸⁵

Den nya revolutionen kom verkligen till sist, och nya skikt blev verkligen revolutionära, men 1871 tvingades Marx som tidigare skriva, med den ”stora principen” i åtanke:

Arbetarklassen begär inga underverk av kommunen. ... Arbetarklassen vet att den, för att fram-

* Detta är hur Marx citerade sig själv ”ordagrant” i en redogörelse som han skrev 1853. (Marx/Engels, *The Cologne Communist Trial*, New York: International Publishers 1971, s 57.) Han rättade antagligen motsvarande stycke i mötesprotokollen, eller citerade sina egna noter. Protokollen ger stycket en något annan form: ”Istället för Manifestets materialistiska inställning betonades den idealistiska inställningen. Istället för de faktiska förhållandena betonades *viljan* som det viktigaste för revolutionen. Medan vi säger till arbetarna, ’Ni har 15, 20, 50 års inbördeskrig att gå igenom för att förändra förhållandena, för att göra er själva i stånd att härska’, sägs det istället: ’Vi måste komma till makten *omedelbart*, eller så kan lika väl gå och sova.’” (Kommunistiska förbundet, CK-möte 15 september 1850, i *ibid*, s 251.)

arbeta sin egen befrielse och den högre livsform som det nuvarande samhället på grund av sin egen ekonomiska utveckling oemotståndligt motarbetar, måste genomgå långa strider, en hel serie historiska processer, varigenom människorna likaväl som omständigheterna helt och hållet kommer att förvandlas.⁸⁶

Bara det att en förtyckande regim störtas av sina (oförändrade) offer innebär inte nödvändigtvis några som helst ”förändrade omständigheter”. Tvärtom har det varit ett vanligt historiskt mönster att ”tjänaren blir herre” och till och med kan bli ännu mer avskryvärd än en mer traditionell härskare – som Marx konstaterade i ett annat sammanhang.⁸⁷ Andra före Marx hade kallat det ”slaven på tronen”.

Teoretiskt betonade den ”stora principen” att inte bara den proletära revolutionen utan också proletariatet själv är en historisk process. Den inleder en mognadsprocess, först av allt vad gäller det sociala systemet. Den slutar som en skolande och förändringsprocess. Marx’ teori är om proletariatet som en möjlig revolutionär klass. Revolutionen gör det till en faktisk revolutionär klass.

Noter

- 1 Marx/Engels, *Kommunistiska Manifestet*, på marxists.org.
- 2 Se *KMTR*, band 1, kapitel 6, avdelning 4.
- 3 Marx/Engels, *Den heliga familjen*, på marxists.org.
- 4 *Ibid.*
- 5 Marx, ”Brev till Engels”, 17 november 1862, i Marx/Engels, *The Civil War in the United States*, New York: Citadel Press 1971, s 261-262.
- 6 Engels, ”Brev till Marx”, 18 mars 1852, i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, Moskva: Progress Publishers 1969-1970, s 71.
- 7 ”Brev från Johannes Miquel till Marx”, andra halvan av juli 1851. Marx’ ”varning” stod troligen i ett brev till Miquel som inte finns bevarat. Jämför Eduard Bernstein, ”Die Briefe Johannes Miquels an Karl Marx”, i *Neue Zeit*, 3-10 april 1914.
- 8 ”Brev från Laura (Marx) Lafargue till Engels”, början av november 1887, i Engels & Lafargue, *Correspondence / Friedrich Engels / Paul et Laura Lafargue*, Moskva: FLPH, band 2, s 69.
- 9 Engels, ”Brev till Bebel”, 22-24 juni 1885, i Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 237-238.
- 10 Engels, *Revolution and Counter-Revolution in Germany*, i Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 305.
- 11 *Ibid.*
- 12 *Ibid*, s 305-306.
- 13 Engels, ”Brev till E Bernstein”, 30 november 1881, i Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 237-238.
- 14 Henry Collins och C Abramsky, *Karl Marx and the British Labour Movement. Years of the First International*, London: MacMillan 1965, s 70.
- 15 Engels, ”Brev till Bernstein”, 11 november 1884, i Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 234.
- 16 Engels, ”Brev till Laura Lafargue”, 5 december 1892, i Engels & Lafargue, *op cit*, band 3, s 221.
- 17 Engels, ”Brev till Bernstein”, 27 februari - 1 mars 1883, på marxists.org.
- 18 Engels, ”Brev till Bernstein”, 25 januari 1882, i Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 265-266.
- 19 Engels, ”Brev till Marx”, 15 augusti 1870, på marxists.org.
- 20 Engels, *The Condition of the Working Class in England*, förord till tyska upplagan 1892, New York: MacMillan 1958. Marx/Engels, *Werke*, band 35, s 452. [Inte med i svenska översättningen – öa.]
- 21 Engels, ”Brev till Sorge”, 31 december 1892, i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 451-452.
- 22 Engels, ”Brev till A Bebel”, 11 december 1884, på marxists.org.
- 23 Engels, ”Brev till Kautsky”, 8 november 1884, i Marx/Engels, *Werke*, band 36, s 230.
- 24 Engels, ”Brev till Marx”, 24 september 1852, i *ibid*, band 28, s 145.
- 25 Engels, ”Brev till Laura Lafargue”, 12 november 1887, i Engels & Lafargue, *op cit*, band 2, s 71.
- 26 Engels, ”Brev till Marx”, 5 februari 1851, i Marx/Engels, *Werke*, band 27, s 180.
- 27 Engels, ”Brev till Marx”, 18 november 1868, i Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 207.
- 28 Engels, ”Brev till Plechanov”, 21 maj 1894, *ibid*, band 39, s 248.
- 29 Engels, ”Brev till Sorge”, 14 september 1891, *ibid*, band 38, s 155.
- 30 Engels, ”Brev till Weydmeyer”, 7 augusti 1851, i Marx/Engels, *Letters to americans 1848-1895*, New York: International Publishers 1953, s 26.
- 31 Engels, ”Brev till Marx”, 23 maj 1856, på marxists.org.
- 32 Engels, ”Brev till Marx”, 7 oktober 1858, i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 110.
- 33 Två intressanta ställen som inte citeras i denna avdelning är ”Brev till Marx”, 11 augusti 1881, i Marx/Engels,

-
- Werke, band 35, s 20 och Engels, "Förord till engelska upplagan av *Kapitalet*", 1886, på marxists.org.
- 34 Engels, *Die englischen Wahlen*, 22 februari 1874, i Marx/Engels, *Werke*, band 18, s 494.
- 35 Engels, "The French Commercial Treaty", *Labour Standard*, 18 juni 1881.
- 36 Engels, "Brev till Bebel", 30 augusti 1883, i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 365.
- 37 Engels, "Brev till Kautsky", 12 september 1882, på marxists.org.
- 38 Engels, "Brev till Schlüter", 1 januari 1889, i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 477.
- 39 Engels, "Brev till Liebknecht", 11 februari 1878, *ibid*, s 314.
- 40 Marx, "Brev till Engels", 5 april 1869, i Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 293. De två var Odger och Applegarth.
- 41 Engels, *The Condition of the Working Class in England*, förord till tyska upplagan 1892, *op cit*, s 452.
- 42 Engels, "Brev till F A Sorge", 7 december 1889, på marxists.org.
- 43 Engels, "Brev till Marx", 30 juli 1869, i Marx/Engels, *Werke*, band 32, s 354.
- 44 Marx, "Brev till Engels", 9 april 1863, i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 140.
- 45 Se KMTR, band 1, kapitel 14, avdelning 5.
- 46 Marx/Engels, *The German Ideology*, i *Collected Works*, band 5, s 75.
- 47 Marx, "Brev till S Meyer och A Vogt", 9 april 1870, på marxists.org. Detta brev sammanfattar och utvecklar Marx uttalande till internationalen, som antogs den 1 januari 1870 och finns i *The General Council of the First International*, 5 band, Moskva: FLPH eller Progress Publishers 1968-1970, band 3, s 404.
- 48 *Ibid*.
- 49 Engels, *Irish Internationalists*, i Marx/Engels, *Articles on Britain*, s 364-365.
- 50 Marx, *Kapitalet*, band 1, kapitel 8, avdelning 7, på marxists.org. Ett liknande uttalande finns i Marx, "Brev till Lafargue", 12 november 1866, i Marx/Engels, *Werke*, band 31, s 356.
- 51 Marx, "The Civil War in the United States", i Marx/Engels, *The Civil War in the United States*, New York: Citadel Press 1961, s 81.
- 52 Marx, "Brev till Engels", 17 november 1862, i *ibid*, s 261.
- 53 Marx, "The General Council to the Federal Council of Romance Switzerland", i Marx/Engels, *Selected Works*, band 2, s 176.
- 54 Marx, *Die Wahlresultate in den Nordstaaten*, 18 november 1862, i Marx/Engels, *Werke*, band 15, s 565.
- 55 Engels, "Brev till Schlüter", 30 mars 1892, i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 444.
- 56 Engels, "Brev till Sorge", 2 december 1893, i Marx/Engels, *Letters to americans 1848-1895*, s 258.
- 57 Se KMTR, Band 1, kapitel 6, avdelning 6.
- 58 Marx, *Ekonomisk-filosofiska manuskript*, första manuskriptet, avdelningen "Det alienerade arbetet", på marxists.org.
- 59 Marx/Engels, *Ur "Den heliga familjen"*, på marxists.org.
- 60 Marx/Engels, *The Holy Family*, i *Collected Works*, band 4, s 130-131.
- 61 Marx/Engels, *The German Ideology*, i *Collected Works*, band 5, s 77.
- 62 Marx/Engels, *Ur "Den tyska ideologin"*, på marxists.org.
- 63 Marx/Engels, *Kommunistiska Manifestet*, på marxists.org.
- 64 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-50*, på marxists.org.
- 65 Exempelvis i två av Engels sena förord till *Manifestet*, "Förord till tyska utgåvan 1883" och den engelska utgåvan 1888 (i Marx/Engels, *Selected Works*, band 1, s 28). Det skrevs också in i *Allmänna stadgar för Internationella Arbetarassociationen*, (som skrevs av Marx) på marxists.org.
- 66 Denna strömning diskuteras ytterligare nedan, kapitel 18, avdelning 2.
- 67 Marx/Engels, *Ur "Den heliga familjen"*, på marxists.org.
- 68 Se KMTR, band 1, kapitel 1, avdelning 8, och kapitel 10.
- 69 Marx/Engels, *Ur "Den heliga familjen"*, på marxists.org.
- 70 Se ovan, kapitel 1, not 10.
- 71 Marx/Engels, *Ur "Den tyska ideologin"*, på marxists.org.
- 72 Marx/Engels, *The German Ideology*, i *Collected Works*, band 5, s 214.
- 73 Engels, "Die Berliner Debatte über die Revolution", [del 1] *Neue Rheinische Zeitung*, 14 juni 1848. Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 64.
- 74 *Ibid*, [del 2] *Neue Rheinische Zeitung*, 15 juni 1848. Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 69.
- 75 Engels, "Die 'Zeitungs-Halle' über die Rheinprovinz", *Neue Rheinische Zeitung*, 27 augusti 1848. Marx/Engels, *Werke*, band 5, s 373.
- 76 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxists.org.
- 77 Marx, "Redaktionelle Anmerkung zu dem Artikel ... von J.G. Eccarius", *Neue Rheinische Zeitung*, 29 november 1850. Marx/Engels, *Werke*, band 7, s 416.
- 78 A R Schoyen, *The Chartist Challenge: a portrait of George Julian Harney*, New York; MacMillan 1958, s 213. Ingen källa uppges, kanske tvivelaktigt.
- 79 Engels, "The Bakuninists at Work", i Marx/Engels, *Revolution in Spain*, New York: International Publishers 1939, s 213 f.

-
- 80 Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*, på marxists.org.
- 81 *Ibid.*
- 82 Se not 20 i kapitel 2 ovan.
- 83 Marx/Engels, *Centralledningens hänvändelse till förbundet, mars 1850*, på marxists.org.
- 84 Marx, *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, på marxists.org.
- 85 Engels, "Brev till Marx", 11 december 1851, i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 64-65.
- 86 Marx, *Pariskommunen*, på marxists.org.
- 87 *Reactionary Prussianism*, (texter av Marx och Engels) New York: International Publishers 194?, s 22.